

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

Tegev ja vastutav toimetaja J. V. VESKI

TOIMKOND:

J. Aavik, A. R. Cederberg, M. J. Eisen,
V. Grünthal, J. Jõgever, A. Jürgenstein,
L. Kettunen, J. Köpp, J. Luiga, A. Saareste

SISU:

- M. J. Eisen: Martin Lipp. (Pildiga.)
J. Hermann: Villem Eisenschmidt mälestuseks.
(Pildiga.)
H. Sepp: Suusõnalise ajaloolise traditsiooni ise-
loomust ja suusõnaline ajalooline traditsioon
rootsi-aegseist ajaloolisist isikuist. (Pooleli.)
A. Kruusberg: Dokumendid maarahva päris-
orjusest vabastamise päevilt.
Oskar Loorits: Lüvi rahva olevik. (Pooleli.)
Keel ja kiri.
Killud ja dokumendid. *
Toimetusele saadetud kirjandus.

Martin Lipp.

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1923

XVII AASTAKÄIK

№ 3

Martin Lipp.

Read harveneavad, harveneavad, nimelt ärkamisaja tege-
laste read. Ammuks see oli, kui vanem naistegelane Lilli
Suburg hauda kanti, ja nüüd on halastamata Mana käsi,
niisama ilma ootamata kui selle, tuntud kirjanik-veteraani
Martin Lipu hauda viinud. Kuna esimene kukkumisel
saadud pörutamise tagajärjel lühikese aja pärast silmad
jäädavalt kinni pigistas, vaevas viimast haigus juba kauem
aega, ilma et elule ometi mingisugust hädaohtu oleks
ahvardanud. Tallinna kliinikusse abi otsima minekul
võtsid arstid, põdeja tervist selleks küllalt tugevaks pida-
des, põiekivi-lõikuse ette, kuid lõigatu ärkas korra veel, et
kohe selle peale maailma 8. märtsil jumalaga jätta.

M. Lipu elulugu on lihtne. Kirjanik sündis 2./14. aprillil
1854 Tarvastu Vooru vallas „Peetruse“ talus Ohne jõe
ääres kroonu talu rentniku pojana, omandas kohalikus
külakoolis esimese hariduse ja jätkas seda Tarvastu kihel-
konnakoolis. Siin sai ta esimest isamaalist äratust selle-
aegselt tegelaselt Hans Wühnerilt, kes rahvuslikest asjust
elavalt osa võttis ja oma õpilasigi oskas selles suhtes
vaimustada. Sellevastu katsus saksa kreiskool, kuhu poisi-
kerie kihelkonnakoolist jõudis, teda saksastamise sulatuse-
ahju võtta, ilma et ometi oleks suutnud H. Wühneri külvi
täiesti lämmatada. Vähem hädaohtlikuks sai Tartu güm-
naasium, kuhu M. Lipp Valga kreiskooli lõpetamise järele
tõttas haridust täiendama. Gümnaasiumi lõpetamise järele
astus ta 1874 Tartu ülikooli, kus ta usuteadust studeeris
kuni 1878, mil ta sealt usuteaduse-kandidaadina lahkus.

Et Tallinnasse hõlpsam sõita kui Riiga, otsustas noor
kandidaat, kes üliõpilasena ennast eestlaseks tunnistanud,
Tallinna konsistoriumi ees eksami sooritada ja Tallinna-
maal prooviaasta pidada. Kuid selle-aegne kindralsuperin-
tendent Schultz võttis ta hoopis karmilt vastu ja niisama

mõni õpetaja, kelle juures ta hiljemini tahtis proovi-aastat pidada. Proovi-aasta saatis ta küll Paides ja lisakul õnnelikult mööda, aga koha saamiseks Tallinnamaal puudus vähem kui lootus. Tallinnas viibides puutus ta tihti oma tulevase abikaasaga Lydia Lau'ga kokku, kellega laulatust esiotsa kohapuudus takistas. Tartus sai sel puhul saksa Jaani koguduse diaakoni koht vabaks. Sobiva saksa kandidaadi puudusel soovitati noorele õpetajale selle koha peale kandideerimist. Ta tegi seda ja saigi Jaani koguduse abiõpetajaks. Ühtlasi anti ta hooleks usuõpetus seminaris. Nüüd ei saanud takistused enam keelda oma armast mõrsjat koju tuua. Ehk ta küll saksa koguduse õpetaja ametit pidas, aga elus eestimeelsust oli avaldanud, kartis saksa-meelne kuraator parun Stackelberg teda seda meelsust õpilaste südamesse istutavat ja laskis ta sellepärast juba aasta hiljemini usuõpetaja-ametist vene seminaris lahti. Sissetulekute vähenemise pärast pidi M. Lipp uut kohta otsima ja saigi selle Kaarmas 1882. Kirikuõpetaja-ameti kõrval pidas ta ühtlasi sealse seminari direktori ametit. Niihästi Tartu kui Kaarma seminar tutvustasid teda koolielu nõuetega; ja ta ise süvenes pedagoogiliste küsimuste lahendamisesse; seesugune süvenemine edendas tal hiljemini kooliraamatute kirjutamist.

Ehk küll ühest küljest vaikne elu Kaarmas talle meeldis, ei rahuldanud teda kultuuritsentrumist kaugel viibimine. Kui õpetaja M. Jürmann Nõost Tarvastusse asus, kandideeris M. Lipp Nõokku. Nõos asusid juba ta „külamehed“ H. Wühner Keerimõisa ja J. Kupnitz Vastse-Nõo omanikuna, kes tarvastlase Nõokku pääsmist oma poolt toetasid. Valimistel langesidki hääled enamuses M. Lipu poole. 1884 kolis ta Nõokku, kus ta ligi 40 aastat töötas, kuni surm nüüd hiljuti ta tegevusele lõpu tegi.

Vaikselt armastas M. Lipp töötada. Kuigi ta isamaalaste ridadesse kuulus, ei tormanud ta kunagi suuri sõnu tehes välja. Juba üliõpilasena seisis ta Eesti Üliõpilaste Seltsiks kokkuastunud noormeeste ridades ja hiljemini esines ta Eesti Aleksandri kooli asja edendajate seas kui ka Eesti Kirjameeste Seltsi eestseisuse hulgas, kust ta ometi Hurti ja Jakobsoni tüli tagajärjel lahkus. Selle lahkumise järele pööras ta silmad Õpetatud Eesti Seltsi poole, kus ta seltsi liikmena mitmel puhul eesti küsimuste ja ainete kohta kõnet pidas, peale muu P. Südda järele sakslasi ka Tõlluga tutvustades. Ta saksakeelseid teateid eesti ainete kohta on pärastpoole Õpetatud Eesti Seltsi „Sitzungsberichte'des“ ära trükitud. Kui esimese

revolutsiooni järele Eesti Kirjanduse Selts 1907. a. asutati, astus ta sellegi liikmeks, tegevalt selle tööst osa võttes. Aastate rohkus mõjus tegelasesse nii, et viimastel aastatel ta tavalisest oma tuskulumis istus ega avalikku ellu ei ilmunud.

Juba varakult avaldas ennast M. Lipu luuleline soon, kuid esiotsa vähe produktiivselt. Ta esimene laul „Kel kannel on, see kõlistagu keeli“ on Tallinna Eesti tänu-laulupidu lauludes 1880 ära trükitud. M. Kampmann arvab M. Lipu esimeseks trükitud luuletuseks „Kas tunned maad, kus kõlab kuldne keel“ — ilmunud „Eesti Postimehes“ 1881. Igatahes andis M. Lipu kirjanduslisele tegevusele tõuke Soome Kirjanduse Seltsi pidu 1881, millest ta teiste Eesti Kirjameeste Seltsi eestseisuse kui ka muude liikmetega osa võttis. Pidul lehvis nagu uue maailma õhk osavõtjatele vastu ja seda uut muljet toetasid kõige pealt kokkupuutumised soome kirjanikkudega. Veel rohkem mõju avaldas M. Lipu kohta külaskäik pärast pidu kirjanikupaar Hahnssonide juurde Hämeenlinna ligidale. Sel külaskäigul viibisin M. Lipuga üheskoos mõne päeva. Selgesti seisab mul veel meeles, kuidas kirjanik Theodolinde Hahnsson soome kirjanduse kohta meile seletust andis, oma töödega meid tutvustas, neid ühtlasi meile mälestuseks jagades, ja meie meeli soome luule-maailma juhatas. Vaimustus täitis meie mõlemate südameid ja M. Lipp töötas sel puhul töötajaks kirjanduse alal hakata, eestlasi vähemalt soome kirjandusliste toodetega tutvustada. Seda töötust on ta hoolsasti täitnud. Varsti Tartusse tagasi jõudnud, hakkas ta Theodolinde Hahnssoni soomekeelseid kirjatöid eestistama. Kuid siin pörkas ta suurte raskustega kokku. Enne sõitu oli ta koguni vähe soome keelega tegemist teinud, lühikene Soomes käik ei annud mahti kuigi palju soome keelde süveneda. Tõlkides puutus ta sellepärast tihti talle arusaamata lausetega ja sõnadega kokku. Mitmel puhul kaebas ta mulle häda, et puuduliku keelemõistmise pärast töö visalt edeneb. Soome-eestikeelse sõnaraamatu olemasolemisest ei olnud sel ajal veel juttugi; Ervast'i soome-saksakeelne sõnaraamat oli alles ilmunud; leidis ainult soome-rootsikeelseid sõnaraamatuid. Aga siingi seisis oma konks ees: tõlkija ei osanud rootsi keelt. Püüdja võidab ometi kõik takistused Nii ka Lipp. Ta hankis enesele soome-rootsi ja rootsi-saksakeelse sõnaraamatu ja valmistas nende varal tõlkeid. Hiljemini, kui ta soome keelega tutvus ja soome-saksa sõnaraamatu omandas, muutus tõlkimine palju hõlpsamaks, kuid siin

kõnelen ta esimestest tõlgetest, nagu „Kaksikvendadest“ ja „Soome uudisjuttudest“, mis kolmes andes ilmusid, peaaesjalikult T. Hahnssoni, P. Päivärinna ja S. Suomalaise uudisjutte avaldades. Soome keelega aja jooksul küll tutvunud, ei leidnud ta ometi enam mahti soomlaste tooteid eestlase lauale kanda; ta kooliraamatute kirjutamine, luuletamine ja uurimustele andumine kulutasid kogu ta vaba aja, nii et tõlkimine soome keelest teiste hooleks pidi jääma. P. Undritz tahtis M. Lipule selles asjas appi astuda, ei suutnud ometi rohkem avaldada kui raamatukese Kaarlo Suomalaise novelle; alles pärastpoole jätkasid teised kirjanikud seda tööd; sellest pole ometi koht siin kõnelda.

Mitte ainult soome kirjatööde tõlkimise vaimustust ei äratanud Soome sõit M. Lipus, vaid see sõit avas seni kaunis ahtralt voolanud luulesoone täie hooga voolama. M. Lipu peegasus jõudis Soomes nagu noorele rohumaale, mis talle jõudu ja rammu andis; nüüd hakkab ta hüppama ja kargama, nimelt Kaarmasse pääsmise järele. Kaarmast saatis M. Lipp Tartusse suurema kogu luuletusi mu kätte, edasiandmiseks Mattieseni trükikojale kirjastamiseks. Ei mäleta enam hästi, missugust nime see luuletustekogu kandis. Viisin kogu küll Mattieseni trükikotta, aga mulle tundmata põhjuste pärast ei ole kogu tänapäevani ilmunud; pole mul ka meelde tulnud M. Lipult küsida, mis sellest kogust saanud. Oletan, et trükkimata jäänud kogu luuletused hiljemini mõnes muus sama kirjaniku luuletustekogus aset leidnud. On ta neid ju mitu välja annud, nagu Kodu kannid 1 ja 2, Liibtsad lilled ja Päikese kullas; peale selle on ta veel hulga vaimulikke laule loonud, muu seas ka Kiriku Lauluraamatu väljaandmisest elavalt osa võtnud.

M. Kampmann nimetab M. Lippu õrnaks tundeinimeseks. Seda oli ta tõesti. Tundeinimesena vaatas ta elu ja looduse peale luulelise silmaga. Ärkamisaja luuletajate eeskujul pani ta oma muusa kõige pealt isamaa teenistusesse, aga ka armastus ja loodus esinevad oma nõuetega ta muusale, kes neile lahkesti vastu tuleb. Mulle näib siiski, et M. Lipp muusale mõnegi korra, kui muusa ennast aga talle näitab, liiga suure ülesande annab sooritada. Muusa ei seisa alati oma ülesande kõrgusel; ta kuuleb küll oma peremehe sõna, aga tarviliku inspiratsiooni puudusel tundub mõnigi luuletus nagu „tehtud“; luuletaja tahab midagi ütelda, ilma et selleks tõsist põhjust leiduks; luule voolab sulest, mitte südamest.

M. Lipu muusa käsitab oma ülesannet sagedasti liiga pealiskaudselt. Silmapilklikke meeldejuhtumisi annab

ta edasi, hoolitsemata selle eest, et need seltsilise, poeetika, kõiki nõudeid täidaksid; nimelt on salmid mõnikord liiga vähe silutud, viilitud. Eesti riimivaesus teeb luuletamise ülepea raskeks tööks; sellest põhjusest püüab peegarus sedaviisi üle hüpata, et ta ebapuhtaid riimisid ja riimideks meie ajal tarvitamata sõnalõppusid võtab; meie-aegsed ja vana-aegsed sõnakujud vahetuvad üksteisega, nii et luuletus uute ja vanade grammatikavormide konglomeraadina esineb. Luuletaja luuletuste hulgas leidub tõesti ilusaid; mõned on rahva seas laialt tuttavaks saanud, kuid iga kord ei ole seda tutvust luule väärtus hankinud, vaid tihti meeldiv kompositsioon, just kui F. Kuhlbars'i „Kui Kungla rahval“. M. Lipu lauludele aitasid rajada teed rahva ridadesse niitelda luuletaja külje all asunud helilooja A. Läte kaunid helitööd, mis enestele igal pool ukсед avasid.

Veel tuleks nimetada M. Lipu jutustavaid laule, mis tavaliselt isamaaliste, Eesti mineviku ainetega tegemist teevad ja vahel mütoloogiasse ulatuvad, kõik vabalt käsitatud. Ei või ütelda, et neid kõiki ühepäevaliblikate hulka tuleks arvata. Üks isamaaline, kui ka mitte just jutustav laul tõi luuletajale igavaid sekeldusi. Luuletaja ülemus, kindralsuperintendent F. Hollmann arvas luuletuses väiteid leiduvat, mida kristliku koguduse õpetaja, Kristuse jünger tema meelest ei tohiks kirjutada; need andvat tunnistust rahvusliku šovinisti meeoleust. Julgelt astus ometi luuletaja oma kaitseks välja, näidates, et väited kristliku õpetusega täiesti kokkukõlas seisavad. Ka muidu kaitsis M. Lipp südilt head asja, kui seda vaja oli kitsarinnaliste ringkondade ees ülekohtuste pealekäimiste vastu kaitsta.

Iseäralikku tähelepanu teenib M. Lipp ajaloolasena. Õppetöö seminarides juhatas teda ajaloo, kodumaa kiriku- ja hariduselo alale. Kodumaa kiriku- ja hariduselo alale astudes sammus ta juba tuttavale, aga koguni vähe läbitöötatud alale; isegi saksa keeles puudus meie kodumaa kirikliku ja kultuurilise arenemiskäigu kohta sellekohane põhjalik teos. Nõkku asudes võis M. Lipp, kus tal Tartu raamatukogud hõlpsasti saadaval olid, ülevaate andmist kodumaa kultuurilise arenemise kohta hakata teostama. Mitmeaastase uurimise järele ilmus alles 1895 ta „Kodumaa kiriku ja hariduse lugu I“, millele hiljemini veel kaks annet järgnesid. Teos avaldab küll palju aineid, kuid kannatab ülevaatlikkuse puuduse käes. Arvustuse-möödupuud võetakse liiga vähe tarvitusele; kirjanik laseb sulge optimismist täiesti juhtida, arenemiskäigus peaaegu igal pool „kallimeelsust“ silmates, ehk küll muud surelikud

seda „kallimeelsust“ alati ei suuda näha. Teos muutub ülemlauluks meie kodumaa kiriku esindajatele; ainult harukorral vilksatab natuke varjukülge silma. Teosel puuduvad, nagu H. Sepp ütleb, kindlad juhtivad, läbi kogu töö ulatuvad põhijooned.¹⁾ Materjalikoguna rikastas ta siiski tunduvalt eesti kirjandust. Vähem otstarbekohane on M. Lipu „Lühikene kodumaa kirikulugu“, mille lõpupool vägisi kipub lihtsaks nimekirjaks muutuma.

Hariduseloo uurimiselt pööras M. Lipp perekonna-uurimise alale. Siin avaldas ta tähtsa teose „Masingite suguvõsa“ 1907. See on kindla kava järele töötatud; saavutatud niite jälgib ta äärmise püsivusega, vaeva peale vaatamata. Teoses näitab ta, kuidas eesti talutarest võrsunud suguvõsa aja jooksul ikka enam on saksastunud, nii et palju liikmeid endid täiesti sakslasteks peavad, kuna teine osa suguvõsa liikmeid ometi eestlasteks on jäänud. Masingi suguvõsa põlvnemise kirjutamise lõpetamise järele võttis kirjanik Dr. Karell'i perekonna saatuse kirjelduse käsile, viis sellegi lõpule, aga raskete olude tõttu ei ole see käsikiri tänini trükimasina alla pääsnud. Kuulu järele on ta ka Laalandi perekonna-lugu uurinud, niisama aineid mõne muu perekonna-loo jaoks kogunud. Suguvõsade uurimisest kirjutas ta Eesti Kirjanduses 1909, niisama ilmus mõni päev pärast ta surma suguvõsade uurimist käsitav kirjutus „Postimehes“. Ülepea oli viimasel ajal ta armsam aine suguvõsade uurimine, milleks ta muidugi üht ja teist püüdis vaimustada; kodumaa muu ajaloo jättis ta enam kõrvale.

Õpetuse andmine seminarides andis M. Lipule tõuget koolikirjanduse kirjutamiseks, nimelt usuteaduse alal, kui need tööd ka kohe õpetamise ajal ei ilmunud. Oma mitmesuguste piiblitlugude-väljaannetega tõrjus ta koolidest Maurach'i ja Masing'i piiblitlood eemale, oma katekismustega tegi ta konkurentsi Körber'i ja Hollmann'i omadele, oma kirikulooga kippus ta A. Mohrfeldt'i teose kõrvale koolidesse. Ta usuõpetuse-raamatud leidsid koolides laialist vastuvõtmist, mõned ilmusid mitmes trükis ja töid autorile rohket vaevatasu, seda enam, et ta uutele trükkidele vähe hoolt laskis osaks saada, nii et mõned trükiveadki trükist trükki kordusid. Koolikirjandusega käsikäes käisid ta lasteraamatud, mis aga vähem poolehoidu leidsid.

1) Lähemalt selle tegevuseosa üle H. Sepp'a artiklis „Martin Lipp kul ajaloo-uuriija“, mis kuukirja lähemas numbris ilmub.

„E. K.“ toim.

Ülepea võin ütelda, et M. Lipu kirjandusline peategevus 1881. ja 1910. aasta vahel keerleb; pärast viimaks nimetatud aastat ei ole enam suuremaid töid ta sulest ilmunud, kui ta ka vähemal määral kirjanikutööd veel jätkas. Peale muu kirjutas ta ka oma memuaarisid. Selle kohta teatab ta, nagu „Postimees“ teab, Eesti Üliõpilaste Seltsi albumi komisjonile 1920: „Praegu olen töös, et oma elumälestusi kirja panna; ka endise Eesti Üliõpilaste Seltsi kohta aastast 1874—1878 olen umbes 50 lehekülge kirja pannud ülestähendusega, mis tehtud, niipalju kui mälestus selle aja ülikooli juhtumisi veel kinni pidanud.“ — Minu teades on M. Lipp noorema põlve mälestusi juba varem ajal kirja pannud.

M. Lipp oli sõbralik, mitte ettetükkiv isik. Oma esimesi töid ei tahtnud ta oma nimegi all avaldada, vaid saatis need M. Lillenupu nime all välja, luuletusi aga, mida ajakirjanduses, aga ka Eesti Üliõpilaste Seltsi esimestes albumites palju ilmunud, ainult M. L. nimemärgi all. Siinseal varemalt avaldatud luuletusi laskis ta hiljemini oma luuletustekogudes uuesti trükkida.

Soe isamaaline süda tuksub M. Lipu rinnas, nagu sellest ta isamaalised lauludki tunnistust annavad; ta perekonna-elu tuletab omalt poolt luuletaja Koidula perekonna-elu meelde. Varem ajal avasid Nõo kirikumõisa ukсед endid igal suvel tihti Soome külalistele, kes siia tulid perekonnas valitsevat saksa keelt õppima. Soome võõraste kaudu jäi luuletaja elavasse konnaksi Kaljuvalla isikutega ning oludega ja täiendas ennast ikka enam Soome olude tundmises. Ta ei unustanud isegi Soomet vaatamas käimast.

Luuletaja oli oma väheldase Nõo kogudusega rahul ega ihaldanud suurt tükki minna otsima, seda enam, et tal siin võimalik oli kirjanduslistele kalduvustele anduda. Kõnemeheks Jumala armust ei või me teda nimetada; väikeses kirikus sai ta oma hääle-tagavaraga hästi toime ja kogudus elas leplikus vaimus oma hingekarjasega, kes sõbralikult omadele ja võõrastele alati lahke naeratusega vastu tuli.

M. Lipu trükkis ilmunud tähtsamad kirjatööd.

Soome uudisjutud I 1882, II 1883 ja III 1885 Tartus.

Kõnelejad kuused. 1883 Tartus.

Laste lõbu I. Tallinnas 1891.

Laste jõululeht I 1898, II 1899, III 1900, IV 1902 Tartus.

Laste jõulualbum. Peterburis 1900.

- Öö ja päev (A. Kivi näitemängu tõlge). Tartus 1884.
 Kodukannid I 1897, II 1899.
 Lihtsad lilled. Tartus 1902.
 Päikese kullas. Tartus 1909.
 Kodumaa kiriku ja hariduse lugu I 1895, II₁, II₂. 1898 Tartus.
 Masingite suguvõsa, Tartus 1907.
 Lühike kodumaa kirikulugu. Tallinnas 1898.
 Oehningeri raamatu Ristikoguduse ajaloo lõpupool: Kodu-
 maa kirik kristlikus hariduse- ja äratusetöös. Tallin-
 nas 1908.
 Kristliku kiriku lugu 1892.
 Koolilaste kirikulugu alamate koolide ja leerilaste jaoks.
 Tallinnas 1898.
 Koolilaste piiblitlugu. Tallinnas 1893.
 Piiblitlugu seletustega. I 1892, II 1893 Tallinnas.
 Piltidega piiblitlugu. Tallinnas 1904.
 Katekismuse kool I 1895, II 1896, III 1897 Tartus.
 Kooli katekismus. Tartus 1897.
 Ristirahva koduraamat I, II. Tartus 1894.
 Eesti suguvõsade uurimine. Eesti Kirjandus 1909.
 Elias Lönnrot. Eesti Kirjandus 1910.
 N. Bruiningk, Das Geschlecht von Bruiningk in Livland.
 Eesti Kirjandus 1918.
 Hans Wühner. Eesti Kultuura II, Tartus 1913.
 Uus isa. Eesti Üliõpilaste Seltsi album II, Tartus 1897.
 Mida kask meil kahiseb. E. Ü. S. Album I Tartus 1889.
 Julius Krohni kuujuttudest. " " " " "
 Haavakalju. " " " " "
 Soome muinasjutt. " " " " "

Saksakeelsed kirjatööd.

- Gross-Töll, eine Oeselsche Volkssage. Tartus 1897;
 õieti äratrükk raamatust „Sitzungsberichte der Ge-
 lehrten Estnischen Gesellschaft“. Neis väljaannetes
 leiduvad ka järgmised M. Lipu kirjutused:
 Pitkäniemis Entstehung, 1881.
 Das literarische Wirken eines Vereins in Livland, 1886.
 Finnische Dichtungen im Mittelalter, 1887.
 Uno Cygnaeus und Zacharias Topelius, 1888.
 Die Liven, 1889.
 Ein Sohn des Volkes (J. Takanen). 1889.
 Fünf finnische Volkslieder, 1891.
 Ueber Rossinius, 1896.
 Ueber die Kircheninschrift zu Karmel, 1896.
 Alte estnische Namen in den revalschen Archiven, 1900.

Ein neues Werk über Kalevala, 1900.

„Vainajainpalvelus“, 1900.

Das Gartenbuch von Pastor J. G. Eisen, 1905.

Nimetamata on jäänud lühikesed, paari-leheküljelised kirjutused, niisama eestikeelsed ajakirjanduses ilmunud luuletused ja lühikesed kirjutused. Mul puudus aeg ajakirjanduse 40 aastakäiku läbi vaadata.

M. J. Eisen.

Villem Eisenschmidt'i mälestuseks.

Üksteise järele on meil Eesti ärkamisaja vilkuvad tähed kustunud... Ammu see oli, kui kustusid elukirjast ridamisi meie vanema põlve seeniorid — kujur August Weizenberg, laulik Ado Reinwald, neile järgnesid — õpetaja Villem Eisenschmidt, Juhan Kurrik, Hain Henno ja nüüd — üsna hiljuti — Lilli Suburg.

Ainult mõned üksikud vilguvad veel meie nooremale põlvele sellest kaugest minevikutaevast.

* * *

Kaugele üle eestlaste maa ulatus Tartu Peetri koguduse õpetaja Villem Eisenschmidt'i surma sõnum. 25. märtsil l. a. uinus see tegev vanake — üks eesti rahvuslikul aokoidikul tõusnud Eesti iseolemise loomise mõtte kandjatest. Vanemal põlvel on see aeg elavalt mees, nagu oleks see eile olnud, kus meie rahvuslik elutung püsivuse sai, ja sesse aega, mil kerkis ähmasena vaatepiirile arenema - tärkav kodu, kuulub ka Villem Eisenschmidt'i isik.

Nüüd, kus Villem Eisenschmidt hauavilus, punume esimese rahvusliku vaimustuse ja armastuse ajajärgu südikale tegelasele kaugest mälestusest tänupärja.

Nooremale rahvapõlvele on Villem Eisenschmidt Eesti rahvusliku tegelasena tundmata, kuid seda enam vilkus V. Eisenschmidt'i nimi vanema põlve aegseile noortele tõsise isamaa-armastajana. Sest enam kui poolsada aastat tagasi oli V. Eisenschmidt üks nende vähearvuliste hulgas, kes julges end oma rahva liikmeks tunnistada ja rahvusliku iseolemise alusmüüri tööle käed külge panna, ajal, mil eesti ärksamaist poegadest, nagu teame, paljud, kõrgemat haridust saades, võõra rahva rüppe kadusid. Villem Eisen-

schmidt seisis aga eesti mehenä nii isamaalises töös kui ka vaimuliku tegevuse alal.

Villem Eisenschmidt elu algab hariduse saamise eesmärgest sammudest peale, nagu kõigil selle-aegseil eesti sihilepüüdjal, kibe da kehvusega võideldes. Sündinud on ta 17. detsembril (vana kal.) 1838. aastal Otepää kihelkonnas „Möldri“ talu Juhani pojana. Õppis esiti sealses kihel-

Villem Eisenschmidt.

konnakoolis, siis Tartu kreiskoolis ja gümnaasiumis, mille õppimiskuludeks tundide andmisega lisa tuli teenida. Viimast lootust jätkates astus ta omal jõul ülikooli usuteadust õppima. Hoolsa õppimisega läks tal korda kroonu abiraha osaliseks saada, mille tõttu ta 1869. aastaks — otse Eesti priiusepühaks — ülikooli usuteaduse-kandidaadina lõpetas. Nüüd oleks tulnud saadud abiraha äratasumiseks kroonu

poolt pakutava koha peale minna; et aga Eisenschmidt juba üliõpilase-põlves Tartu eesti seltskonnas endale rohke lugupidamise oli võitnud, siis sooviti ja valiti ta, peale ta proovi-aasta ärapidamist, asutatavale Tartu eesti Peetri kogudusele õpetajaks. Kogudus maksis siis temale antud abiraha kroonule tagasi. Tema ametisseadmisega 17. mail 1870. a. sai ka kogudus ametliku avamise ja alguse. Siin tuli noorel ja kehvad mehel õpetajaks hakata 4000-liikmelises koguduses, kus ei olnud mingit kirikumõisat ega muud kindlustatud palka, kui ainult see, mis koguduse maksudest võis korjuda. See oli ka esimene Eesti iseseisev kogudus, ilma patronita ja mõisnikust kiriku-võõrmündri võimuta, kogudus, kes nõukogu kui omavalitsuse kaudu ise oma asju ajas, nii siis õigusega iduks sai nüüdsele Eesti rahvuskirikule. Peagi tõusid Peetri kirikule müürid, mis kandvast jõust tunnistust andsid, nimelt 1884. a., mil ruumikas ehitus, üks ilusamatest Eestis, täide viidi ja üheksateistkümmend aastat hiljemini torniga täiendati. Peale selle, kui kogudus hiljemini leerimaja ajakohase ehitusena juurde sai, jõudis kirik veel vanakese eluõhtu eel ka sisemise ehitusega valmis.

Vaevalt on meie maal olnud hingekarjast, kes, nagu tema, 52 aastat õpetaja-ametis on seisnud, pealegi ühes koguduses, üksinda selle koguduse hingekarjane olles 1913. aastani, mil siis kogudus kaheks pihtkonnaks jagunes. Ainuke juhus, mil ta oma ametitegevust pidi katkestama, oli sunduslik ametist eemal olek Vene kohtuvõimude otsuse järele — segapaari laulatuse pärast. Kindlalt täitis ta oma ametikohuseid kuni surmani, kus äkiline südamerabandus eesti elu eakama tegelase eluküünla kustutas.

Mis Villem Eisenschmidt oma kogudusele olnud, selle tasuks püsib tema kui koguduse unustamata asutaja ja lugupeetud õpetaja mälestus alal, kuid avar piirkond eesti rahvast mälestab tema tegevust isamaalises töös, kus ta samuti oli esimene eesti õpetaja sõna tõsisel mõttes. On küll juba enne teda mitmedki eesti sugu mehed õpetajaks olnud, — kõige esimesena saab usupuhastuse ajal tuttavaks Jüri õpetaja Hans Kuhn, kes teatavasti täiseestlane oli, — kuid hiljemal ajal kaldusid nad, nagu kõik kõrgemale haridusele jõudnud eestlased, saksa seltskonda. Ainult V. Eisenschmidtil jätkus julgust oma rahva juurde jääda ja ühes oma ülikooli-aegse sõbra, pärastise suure isamaalase Jakob Hurt'i kõrval, kes temast paar aastat hiljemini õpetajaks sai, rahvuslikule tööle asuda. Siinjuures tuleb lahkunud töömehe mälestus elavamalt eesti ärkamis-

päevilt meelde, kus Villem Eisenschmidt Eesti rahvuslikus elus tolle-aegsete väheste isamaalaste reas tegev on olnud.

Oli ju V. Eisenschmidt nende vähearvuliste hulgas, kes 1870. aasta suvel Tarvastus ja Helmes mõlemale eesti tähtsamale rahvuslikule kultuuri-ettevõttele — Eesti Kirjameeste Seltsile ja Eesti Aleksandri koolile aluse panid. Ligi tosin aastaid oli ta mõlema ettevõtte juhatuses tähtsal kohal: Eesti Kirjameeste seltsis — abiesimees, Aleksandri kooli peakomitees — kassahoidja. Nende asutuste suurem tegevus-toimetus: äriliste asjade ajamine ja kirjatöötamine lasus tema kui Tartus asuva liikme õulul; ka korraldas ta Aleksandri kooli korjanduse laialise aruande trükki. Peale selle näeme Eisenschmidti tegevust esimese (1869. a.) eesti laulupidu korralduses ja Tartu Eesti Põllumeesteseltsis. Ka on ta oma sõbra J. V. Jannseni asemikuna mõned aastad ta „Eesti Postimehele“ kirjutanud.

Kui aga omavahelised tülid eesti avalikku ellu tõusid, kus eesti rahvusliku iseolemise tunne, ka välissurve mõjul, vaibumas, lahkus V. Eisenschmidt Eesti Aleksandri kooli peakomitee kinnipanekuga 1884. a. eesti avalikust elust, mille ta teiste seltsis ellu kutsunud, mida kasvatanud, kaasa elanud, jäädavalt!

Oma eluõhtul sai ausameelsele tegelasele veel õnn osaks eesti rahvuskiriku asutamisel, milleks ta noores eas töötanud, osaline olla. 1919. a., esimesel eesti kirikupäeval, avas ja juhatas ta kõige vanema õpetajana kirikupäeva. Tema noorusetöö — eesti oma kirik, nagu see tema hoolet eesti ärkamispäevil iduks kasvas, oli teostunud.

Hinga rahus! Sinu mälestus ärkamisajast elab eesti rahvas.

J. Hermann.

Suusõnalise ajaloolise traditsiooni iseloomust ja suusõnaline ajalooline traditsioon rootsi-aegseist ajaloolisist isikuist.

III.

2

Nüüd läheme edasi. Võtame tähelepanu aluseks mõned liigid rahva mälestustest.

Üks osa rahva mälestustest puudutab ajaloolisi isikuid. Rahva tähelepanu on olnud pööratud isikute peale, kes

sündmuste, iseäranis sõjasündmuste keskkohaks on olnud. Või jälle on rahvas oma mälestusi sidunud mõne isikuga seepärast, et ta oma lootusi kuidagi selle isikuga püüab seletada. Rahva mälestuses edasi elanud on ka kohalikud võimumed, kõige pealt muidugi mõisnikud; mäletatakse häid mõisnikka, kuid suuremalt osalt teatakse mõisnikkudest halba.

Ajalooliste isikute arv, kes rahva mälestuses vanematest aegadest püsima jäänud, ei ole suur.

Rootsi aega tagasi ulatub rahva jutulõng kuulsa Rootsi sõjapealiku Pontus de la Gardie ja tema poja Jakob de la Gardie juurde. Mälestus neist mõlemast on olemas olnud eestlaste, soomlaste, rannarootslaste, sakslaste ja ingerlaste juures. Iseäranis palju tegemist teeb Eesti rahva mälestus Kaarel XII-ga, kaugelt vähem Peeter Suurega.

Iseäranis Pontus de la Gardie ja mõnes asjas ka Jakob de la Gardie meelespidamiseks on meimaalastel põhjusi olnud.

Nagu teada, algasid meie maal hirmsad sõja- ja viletsuseajad a. 1558 Vene vägede Liivimaale tungimisega. Sellest aastast peale oli meie maa rüüstamise, laastamise ja röövimise tallermaaks. Kaksikümmend viis aastat kestis sõda, mille hirmuteod vastukaja on leidnud kroonikute ülestähendustes ja mille jäljed järele on jäänud rahva mälestustesse: juttudesse peljupaikadest, tatarlastest jne. See sõda oli nii pikk ja kurnav, et inimlikul viletsusel ei näinud lõppu olevat. Rahvarikkad külad muutusid rusu-hunnikuteks. Vanem põlv võis ainult uduselt rahulikumaid aegu mäletada, noorpõlv oli ainult sõda näinud. Igal pool maksis ainult vägivald, toores võim ja mõök. Pea-asi oli see, et lõppu ei võidud aimatagi. Üksikud lossid ja maakohad käisid käest kätte. Korra oli Lääne-maal peremeheks hertsog Magnus, korra rootslased, siis osalt poolakad, siis jälle rootslased, siis pidasid lossisid enese käes pandina mõisamehed ja siis jälle venelased. Ka Paide ja tema ümbrus oli mitu võimu näinud. Rakveres ja Virumaal oli kauemini Vene võim püsinud. Kuid see ei tähendanud veel sugugi mitte rahu. Küllalt tuli juba rahval kannatada vene distsiplineerimata vägede metsikuste ja vägivallategude all. Virumaal käisid röövimas ja riisumas n. n. mõisamehed, siia ulatusid julge „Liivimaa Hannibali“ Ivo Schenkenbergi riisumiskäigud. Ka rootsi maaosade eesti talupojad käisid Virumaal oma suguvendi röövimas ja rüüstamas. Ja 1574. a. oli Rakvere all olnud verine

kokkupõrkamine Rootsi enese väes palgasõdurite shotlaste ja Rootsi teenistuses olevate mõisameestega.

Rootsi võim püsis ainult veel Tallinnas ja Tallinna ümbruses. Kuid venelased püüdsid vägisi Tallinnatki rootslastelt ära võtta; hertsog Magnus oli Tallinnat 1570/1. a. sügisel ja talvel ja Vene vägi 1577. a. talvel piiranud. Ja karta oli, et venelased seda katset uuesti jätkavad.

Selle segase aja tagaseinale ilmub järsku võimsa Pontus de la Gardie kuju. Vägev pidi see mulje olema, mis ta kaasaeglastes oma kiirete ja suurte võitudega võis äratada¹⁾. Pontus oli parem sõjajuhataja, kes seni Rootsil oli olnud.

Rootsil oli korda läinud peale segaduse pikka aega Soome ja Eestisse suuremat väge saata, mille juhatajaks Pontus de la Gardie saab.

Pontus võtab 1580. a. sügisel venelastelt Käkisalmi. Jätkab sõjakäiku, selle peale vaatamata, et sügav lumi maad katab ja vägede edasiliikumist väga takistab. Uuel aastal on ta Viiburi juures. Sealt jätkab ta sõjakäiku, kaasas mehed ja suurtükid, kompassi saatel üle Soome lahe. Ja 20. veebr. oli ta venelastele ootamatult Rakvere all. Venelased ei suuda vastu panna ja 4. märtsil kapituleerus Rakvere, 8. märtsil Toolse kindlus mererannal.

Nüüd lahkub Pontus de la Gardie, et hiljemini uuesti suuremate sõjavägedega tagasi tulla. Vahepeal võitlevad Läänemaal tagajärjerikkalt Karl Horn ja Hans Wachtmeister ja võtavad venelastelt Vigala, Koluvere ja Haapsalu.

Pontus ise võtab sõjakäigu Narva vastu ette. Piiramine algas 4. sept. 1581. a. ja juba 6. sept. võeti Narva tormijooksuga ära. Narva võtmise järele pandi seal venelaste kallal veresaun toime, ei heidetud armu naiste ega laste peale. Hukkasaanute arvu loeb Pontus de la Gardie

1) Pontus de la Gardie kuulus aadli-suguvõsasse, mis pärit Languedoc'ist Prantsusmaal. Pontus ise (sünd. 1520. a., surm. 1585. a.) teenis noores eas Prantsuse sõjaväes; ta võttis osa ka sõdadest, mis tol korral Prantsusel Habsburgide vastu a. 1540–1550 oli. Peale rahutegemist läks ta Daani teenistusesse. Kui rootslased 1565. a. Warbergi daanlastelt ära võtsid, sattus ta rootslaste kätte vangi. Sai selleaegse Rootsi kuninga Eerik XIV armualuseks. Sellegi pärast võttis ta 1568. a. Eerik XIV vastasest mässust osa ja oli hertsog Johani, pärastise Rootsi kuninga Johan III poolehoidja. Pärastpoole on ta kuningas Johanile kasulik olnud diplomaatiliste ülesannete täitmisel, aga iseäranis sõjapealikuna suurt osa etendanud. Ta oli juba 1574/1575. a. Liivimaal ja oli sellekordse maavalitseja Clas Åkesson Tottiga Rakvere all. 1580. a. saab ta Rootsi ülemjuhatajaks venevastases sõjas. Voitis sügisel a. 1580 Käkisalmi, 1581. a. sept. Narva, Ivangorodi, Jamburi ja Kaprio. Hukkus 1585. a. Narva jõkke. (Tietosanakirja, Nordisk Familjebok.)

oma ladinakeelses relatsioonis 7000 inimese peale¹⁾. Hirmu pärast kapituleeruvad Ivangorod ja Ingeris Jamburg ning Kaprio²⁾.

Ja väsimata Pontus läheneb Peipsile. Kuuldes, et venelased Paides visalt vastu panevad, ruttab ta sinna. Enne aga kui Pontus sinna jõuab, saavad venelased tema tulekust teada ja annavad end 24. nov. alla.

Nüüd oli Põhja-Eesti (Lääne-, Harju-, Järva- ja Virumaa) vaba. Selleks korraks lõppesid segased ajad. Hertsog Magnuse võim oli lõplikult murdunud, Poola mõjukonda ja võimu alla jäi Liivimaaga muidugi Lõuna-Eesti; Saaremaa oli Daani valitsuse all.

Inimesed, kes osalt metsades ja koobastes peidupaiku otsinud, võisid julgemalt põldu harima ja ärapõletatud külasid ja talusid ehitama hakata.

Pontus de la Gardie, Karl Horn ja Hans Wachtmeister olid Põhja-Eesti ühe aasta jooksul võõra võimu alt vabastanud. Lõviosa sellest ülesandest oli langenud Pontus de la Gardie õlgadele.

Ja mälestus Pontusest on jäänud püsima eestlaste ning ingerlaste juures.

Rahva mälestus räägib järgmist: Korra oli segane aeg ja pikk sõda; vaene maarahvas peitis end metsadesse, soodesse ja maa-alustesse koobastesse. Rakveres aga olid venelased, keda keegi ära ajada ei jaksanud. Seal tuli üks hiid, et neid (venelasi) ära ajada: see oli Jaak Lagadis. Ta tuli üle mere Soomest. Oli just talv, aga meri veel lahti, ainult siin-seal ujus mõni jäätükk. Ühel neist jäätükkidest tuli hiid üle, oma meeskonna pistis ta aga kotti, mis ta oma pea alla pani; mantli laiutas ta kui purje välja, ja nii tuli ta Eesti randa. Puhus just tugev lumetuisk; hiid aga avas koti ja puhus oma meeskonna välja; kõik olid sulgedeks muutunud ja ei võidud neid lumelobjakatest eraldada. Nii viis ta nad Rakvere alla ja tungis venelastele ootamata peale³⁾.

Peterburi kubermangus Toksova ümbruses leitud variatsiooni järele iseloomustatakse Pontust ja tema tegevust järgmiselt: „Mitmesaja aasta eest olid Rootsi ja

1) Emil Hildebrand, Gustav Vasas söner 1560—1611, lhk. 122—123 (Sveriges historia intill tjugonde seklet, utgifven af Emil Hildebrand. Fjärde afdelningen. Stockholm 1906).

2) Hildebrand, lhk. 123—124.

3) Fr. Bienemann jun., Livländisches Sagenbuch; Reval 1897, lhk. 262—263.

Vene vahel verised sõjad, kus viimastel tugevama jõu tõttu ülekaal oli. Kui aga rootslased lõpuks sel ajal, kui viimased (see on venelased) seda kõige vähem oodata võisid, uue sõjapealiku, nimega Pontus, said, kes vaimudega salaühenduses oli ja uskumatuid imetegusid tegi, siis võttis Rootsi asi parema käände. Kiiresti lendas see sõjapealik üle mägede, orgude ning rabade ja laotas oma tulekuga hirmu, seepärast et tema laastas ja hävitas kõik seal, kuhu ta tuli. Korra oli see hävitaja ühe punase kuuse alla magama heitnud; magamise ajal oli talle suur puu turja peale kasvanud, nii et ta ülesärkamisel suure vaevaga maast võis üles tõusta. Selle juhtumise peale vaatas ta kui Jumala nuhtluse peale; ta kogus siis ka kõik oma sõjaväed, jätkas sõjakäiku ja ei ole sellest ajast saadik mitte enam ilmunud. Enne seda on teda sagedasti nõnda nimetatud Pontuse mäel (Toksova juures, Ingeris) nähtud, kus ta selle mäe orgudes veriseid lahinguid löönud.¹⁾

Esimeses variandis on Pontuse asemel Jaagu nimi; nii siis on Pontust segatud tema poja Jakobiga.

Mõlema loo järele peeti Pontust hiiuks ja inimeseks, kel ühendus maagiliste võimudega.

Mõlemas variatsioonis on tunnismärke, mis neid Pontuse sõjategevusega siduda lasevad.

Muidugi ei saa me mõlemast jutust midagi ajalooliste sündmuste valgustamiseks, kuid nad lasevad meid aimata, kuidas rahvas Pontuse kiiretest võitudest aru sai. Rahvas tegi Pontusest hiiu või mehe, kes maagiliste jõududega ühenduses oli. Siin tundub rahva mõttekäigu ja fantaasia shabloonikkus, — harilikult ikka püüab rahvas mitteharilikka tegusid muinasjuttudes maagiliste jõudude kaasaaitamisega seletada.

Ka vägeva Pontuse poeg Jakob Pontusson de la Gardie²⁾ on püsinud eestlaste, soomlaste, Eestimaa rootslaste ja

1) Bienemann, lhk. 263.

2) Jakob Pontusson de la Gardie (sünd. 1583. a., surn. 1652. a.) kaitsis 18-aastaselt ühes Karl Gyllenhielmiga Volmarit poolakate vastu. Kui Volmar, missugune kindlus halvās seisukorras oli, 1601. a. poolakatele kapituleerus, sattus Jakob de la Gardie ühes Karl Gyllenhielmiga Poola vangi, kust ta 4 aasta järele vabaks lasti. Kui Venemaal segased ajad algasid, segasid end Vene asjadesse poolakad ja rootslased. 1609. a. saadeti Jakob de la Gardie Venemaale tsaar Vassili Shuiskit aitama. Ta viiski Rootsi väed 1610. a. Moskvasse, kuid sai Klushino juures poolakatelt lüüa. Ta võis taganeda ja lahkuda selle tingimusega, et ta Shuiskit enam ei aita. 1611. a. võttis Jakob de la Gardie Novgorodi ja pidas siin läbirääkimisi venelastega Rootsi printsi Huariko valimise pärast. Oli Novgorodis üle 4 aasta. 1619. aastast peale oli ta Eestimaa

kohaliste sakslaste mälestuses. Kui isas kiirust imestati, siis pojas laiskust. Nii kui eestlased mäletavad laiska Jaaku, nii jälle soomlased laiska Jaakko ¹⁾).

Traditsioon teab Jaagu laiskusest järgmist jutustada: Kui ta ükskord saunas oli, tuli tema adjutant ja teatas suures hirmus, et vaenlased lähedal. Jakob de la Gardie aga laskis teist külge vihelda; siis astus ta alasti, padi pea peal, välja, tegi selle lahti, puistas suled tuulde sõnadega: „Välja, välja! Hobu ja mees!“ Igast sulest tekkis ratsanik, ja nende abiga võitis ta. ²⁾

Teine variatsioon kõneleb Jakobi laiskusest järgmist: Kui kurat juba korra varemalt vana sõjapealiku hinge järel oli käinud, lamas see veel voodis ja palus kurja vaenlast niikaua kannatada, kuni ta enese riidesse paneb. See lubas, seletas aga, et ta mingil tingimusel kauemini ei taha oodata ja et teda juba varemini tühiste põhjendustega kinni peetud. „Hea,“ vastas Jakob, „nüüd tahan ma selle eest hoida, et ma kunagi riides ei ole.“ Seepärast puudus tal ikka midagi riidetest, kas sukapael, kaelarätik või saabas, ja nii sagedasti kui kurat katset tegi teda kaasa viia, pidi ta ikka tühjade kätega tagasi minema, kuni viimaks Jumala armu ja kiriku eestkostmise läbi hallpea pealik tehtud kohustusest vabastati. ³⁾

Siiski jääb küsitavaks, miks eestlased Jakob de la Gardied laisaks nimetavad. Igatahes ei anna Jakob de la Gardie sõjaline tegevus meie maal selleks põhjust. 1601. a. oli ta 18-aastase noormehena ühes Karl Gyllenhielmiga nõrgasti kindlustatud Volmarit kaitsnud. Peale kahekuulist piiramist andis end kindlus 8. dets. 1601. a. poolakatele alla. ⁴⁾ Siis võtab Jakob de la Gardie osa 1621. a. Riia piiramisest ja kui Rootsi vägi 1625. a. juulikuus meie maale tuleb, et Liivimaa vabastamist lõpule viia, saab Gustav Horn ja Jakob de la Gardie ülesandeks Tartut võtta, mis

kuberner ja võttis osa sõjast, kui Rootsi väed 1621.—1622. a. meie maal olid. 1625. a. võttis Jakob de la Gardie Tartu. 1622. a. määrati ta Riia kindralkuberneriks ja 1630. a. oli ta Rootsis sõjakolleeegiumi juhataja. (Tietosanakirja, Svensk biografisk lexicon; Arbusov, Grundriss der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands. Vierte verbesserte und ergänzte Auflage. Riga 1918, lhk. 329 ja 337.)

1) Russwurm, Eibofolke. Zweiter Theil, lhk. 270; Schybergson: Suomen historia, Ensimmäinen osa. Helsingissä. 1904, lhk. 412.

2) Russwurm, Eibofolke, Zweiter Theil, lhk. 270.

3) Russwurm, Sagen aus Hapsal, der Wiek, Ösel und Runö, lhk. 73—74.

4) Emil Hildebrand, lhk. 276.

ka täideti. Tartu kapituleerus rootslastele augusti viimastes päevades 1625. a.¹⁾ Tartu piiramine ja võtmine sündis selle aja olude kohaselt vaadates kiiresti. Järjekult ei võinud Jakob de la Gardie sõjategevus meie maal põhjuseks olla, teda „laisaks Jaaguks“ nimetada. Põhjusest tuleb mujalt otsida. Kõige loomulikum on, kui me järele vaatame, miks soomlased Jakob de la Gardied nimetavad „laiska Jaakko“.

Kui segaste aegade tõttu poolakad ja rootslased end Vene siseasjadesse segasid, saadeti ka Rootsi väed Venemaale sõdima, esmalt, et tsaar Vassili Shuiskit toetada; kui sellest aga midagi välja ei tulnud ja rootslased poolakatel Klushino juures lütia said, olid Rootsi väed sunnitud Shuiski toetamise jätma. Jakob de la Gardie, kes neid vägesid juhatas, tuli Soome, kuid läks 1611. a. uuesti Venemaale, kus ta Novgorodi vallutas ja seal üle nelja aasta viibis, pidades läbirääkimisi jne. venelastega Rootsi printsi Vene trooni peale valimise pärast. Soome sõdurid, kes osa tema väest moodustasid, ei olnud Jakobi Novgorodis viibimisega rahul ja nimetasid teda laisaks Jaaguks, üteldes: lähtee suvi, lähtee talvi, vaan ei lähtee laiska Jaakko (läheb suvi, läheb talv, kuid ei lähe laisk Jaak).²⁾

Kuidas Jakob de la Gardie laisaks pidamine Eestimaal laiali lagunenud, on raske ütelda, kas see pärastpoole Soome sõdurite kaudu siin laiali lagunenud Viruja Läänemaal, või võtsid sõjakäigust Novgorodisse osa ka mõned väe-osad meie maalt või jälle üksikud mehed. Seda on raske otsustada. Vaevalt tahaks küll uskuda, et meie maalt mingisuguseid vägesid tol ajal Venemaale saadeti, — Lõuna-Eesti oli Poola võimu all ja Põhja-Eesti oli endistest sõdadest äärmiselt ära kurnatud ja pealegi ei olnud vahekord poolakatega veel täiesti selgunud. Igatahes ei ole meie rahval Jakob de la Gardie laisaks pidamiseks mingisugust põhjust. „Laisa Jaagu“ nimi on tekkinud täitsa juhuslikul põhjusel ja ei iseloomusta Jakob de la Gardie tegevust õigesti.

Täiesti tume on rahva mälestus Lääne-Nigula Räägu mõisa (Hohenheim) juures leiduvast suurest kivist, millesse rist on raiutud. Rahva jutu järele olla sinna maetud Poola kindral, kes peale 7-aastast Haapsalu piiramist tagasi läi-

1) Martin Weibull. Stormaktstiden. Förra skedet 1611—1660, lhk. 120. (Vaata Sveriges historia intill tjugonde seklet, utgifven af Emil Hildebrand, Femte afdelningen. Stockholm 1906.)

2) Tietosanakirja; M. G. Schybergson. Suomen historia. Ensimmäinen osa. Helsingissä 1904, lhk. 412.

nud ja teel Tallinna kahe luurava sakslase poolt maha lastud¹⁾.

Ajaloolistest isikutest kõige enam on rahva tähelepanu enese peale pööranud Kaarel XII. Kuid Kaarel XII isikuga ühenduses olevaid rahva mälestusi lähemalt analüütsides selgub, et see tähelepanu ei ole niivõrt seotud Kaarli isikuga, kui just rahva poliitilise igatsusega uuesti Rootsi alla saada. Iga kord küll ei ole sääraates juttudes öeldud, et jutu tegelaseks või tsentraalisikuks Kaarel XII on, vaid kõneldakse Rootsi kuningast, ilma et nime nimetataks.

Ja just kõige sagedamad jutud ja mälestused Kaarlist jne. tunnistavad, et rahvas Vene võimu alt Rootsi võimu alla igatses tagasi saada. Ja just sellega on ehk ka seletatav, et see juttude tüüp võrdlemisi laialt olemas on. Sisult on nad kõik enam-vähem sarnased. Kas hakkab maasse pistetud vankriais kasvama (Saardes, mina isiklikult kuulnud) või, nagu M. J. Eisen teab,²⁾ on Rootsi kuninga pärn Nõo kihelkonnas Rundsu kõrtsi ligidal, millest rahvasuu kõneleb: Rootsi kuningas lõonud kepi sinna maha püsti, üteldes: „Kui see kepp hakkab kasvama, saan ma selle maa peremeheks!“ M. J. Eisen jutustab edasi: „Seda kepi mahapistmise lugu on rahvasuu üldistanud; veel mõnes muus kohas arvab rahvas Rootsi kuninga niisama olevat teinud.“³⁾ Teisendi järele lõonud Peeter I ja Kaarel XII Nõo Pangodis mõõgad maa sisse. Peetri mõõk roostetanud ära, Raudpea mõõk jäänud haljaks⁴⁾. Ühe teise variandi järele lõonud Kaarel XII ja Peeter pärast rahutegemist kumbki tõlla tammise tiislipuu maa sisse püsti. Rootsi Raudpea tiislist kasvanud kahar tamm, Peetri tiisel mädanenud pea ära. Nii olla Viljandi lähedal

1) Russwurm, Sagen aus Hapsal, der Wiek, Ösel und Runö, lhk. 30. Russwurmi järele on see jutt liikunud Lääne-Nigula Taebila eestlaste juures. Sama tüme ja ajalooliselt alusetu on teine Taebilas liikunud jutt sellest, et poolakad peaaegu 7 aasta jooksul Haapsalut piiranud. Haapsalus olla selle peale vaatamata, et ta maa-aluse käigu kaudu Paju mõisaga ühendatud, kust toidumoonad saadud, hirmsat näljahäda kannatanud. Ka poolakad olla puudust kannatanud ja luuraja järele vaatama saatnud, kas loss veel kaua vastu suudab panna. Ümberpiiratud linnalased olla sellest teada saades saatnud õllega hulluks joodetud härja linnamüürile. See olla Poola luuraja arvamisele viinud, et linnas moona küllalt on, ja mõjutanud Poola vägede lahkumise (Russwurm, Sagen aus Hapsal, der Wiek, Ösel und Runö, lhk. 29—30). Igatahes on see piiramislugu täiesti rahva fantaasia sünnitus.

2) M. J. Eisen: Rootsi mälestused Eestis. Eesti Kirjandus 1922, nr. 1, lhk. 27.

3) M. J. Eisen, sealsamas, lhk. 27.

4) M. J. Eisen, sealsamas, lhk. 27.

suur tamm Kaarel XII maasse löödud kepest kasvama hakanud. M. J. Eiseni teadmise järele kõneldavat ka Rõngu kihelkonna Tamme talu pärnadest, et Rootsi Raudpea nad on istutanud, üteldes, et kui need pärnad hakkavad kasvama, Rootsi maa tagasi saab.¹⁾

Kaarli või Rootsi kuninga mälestamisega iseloomult ühendatud on rahva mälestused „vanast heast rootsi ajast“. Selle liigi juttudega ühenduses on ka Järve Jaani ennustused Rootsi kuninga mõõgast. Pilpaid teineteise peale pannes ja neid mõõkkadeks nimetades ütleb Järve Jaan, et kõige peal Rootsi mõök on.²⁾

Terve see mälestuste tsükl sisaldaks, kui ütelda tohiksin, rahva poliitilis-sotsiaalse igatsuse ning ideoloogia ja ühes sellega usu Rootsi messianismi, see on, rahvas näeb oma põlve paranemise võimalust, see on, sotsiaalse seisukorra muutumist ja mõisnikkude surve alt vabanemise võimalust Rootsi võimu tagasitulekus. Vanarahva usu järele võis seda paranemist ainult Rootsi võim tuua. Kuni viimase ajani, isegi maailma-sõja ajal ja selle järel leidis vanu inimesi, kes uskusid, et enne rahu ei tule, kui Rootsi võim tagasi ei tule. Nii laialt ja nii võimsalt on juurdunud usk meie rahvasse Rootsi messianismist!

Muidugi ei tohi oletada ja arvata, et sel rahva sotsiaalpoliitilisel igatsusel mingisugune sisuline selgus oleks olnud, mäletati ainult, et Rootsi ajal parem oli elada, ja parem elu avaldus selles, et Rootsi võim mõisnikkude omavoli vaol pidades rahva elu kergendas.

Et Rootsi võimu tagasi-igatsemine nii laiali lagunenud, sellel on oma põhjused.

Tähtis on, missuguse mulje sai eesti rahvas elust rootsi aja lõpul.

Kui Rootsi valitsus lõplikult Eesti- ja Liivimaa oli ära võitnud, siis valitses maal rahu. Rahva elu tegevus kasvas ja elujärg paranes. Mõjuta ei olnud ka rahva olukorra parandamiseks antud seadused. Juba Gustav Adolphi ajal võeti mõisnikkudelt õigus rahva üle kohut mõista kaelakohtulistest asjades ja pidid kriminaalsüüdistused alluma Gustav Adolphi ajal sissesetatud maakohtutele, ka võisid talupojad mõisnikkude ja ametnikkude kuritarvituste jne. asjus Tartu õuekohtusse kaevata.

Kuid see oli täpe võrreldes sellega, mis rootsi aja lõpul rahva kasuks tehti.

1) M. J. Eisen, sealsamas, lhk. 27.

2) M. J. Eisen, sealsamas, lhk. 27.

Juba mõisate reduktsioonil, mis Rootsis, Soomes, Ingeris, Rootsile kuuluvais Saksa mais ja meil ette võeti ja suuremalt osalt Kaarel XI valitsuse ajal läbi viidi, pidi rahva peale mingisugune mulje olema. Rahvas märkas, nägi ja teadis, kuidas see maa aadlit puudutas. Et nende surujad reduktsiooni läbi kannatada said, see võis rahvale ainult meelt mööda olla.

Rahvas nägi ja märkas veel enam. Mõisate redutseerimise kaasas käisid agraarreformid, maa hinnati maa headuse järele ära, maa väärtuse järele pandi talupojale kohustused, maksud ja orjused peale. Mis talupoeg pidi maksma ja tegema, oli selge.

Ka kindlustasid seadused talupojale talupidamise. Ühtlasi pandi mõisnikkude kodukaristuse õigusele piirid. Peremehi ei tohtud mõisas üldse karistada; ka teomeeste karistamine oli piiratud.

Rahvas nägi ja teadis kõigest sellest. Rahvas teadis ka, et ta nüüd mitte enam täiesti abita ja toeta ei ole, et teda aitavad Rootsi kuningad.¹⁾

Rahvas on ikka hilisematelgi aegadel piinliku hoolisusega iga tema kasuks antud seadusandlust jälginud.

Nii siis võime kindlad olla, et rahval Rootsi aja lõpust väga head muljed olid. Neid muljeid tumestas mõndapidi küll suur nälja-aeg a. 1695—1697 oma viletsustega, kuid rahvale jäi ikkagi teadmine, et tema kasuks midagi on ära tehtud ja et ta edasi võis loota.

Rootsi messianismi on rahvasse istutanud ja rootsi aja rahvale armsaks teinud pärastised sündmused. Rootsi võim lõppes meie maal hirmsa Põhja sõjaga. See sõda tabas meie maad samade hirmsustega, nagu sõda 16. aastaja teisel poolel, kui mitte veel suurema hävitamise ja rüüstamisega. Vene sõjavägi hävitas, rüüstas, põletas maal. Külad kadusid, inimesed kas said otsa Vene mõõgast, või hukkusid metsas külma ja nälja käes, või viidi Venemaale vangi. Mis sõda puutumata jättis, selle lõpetas hirmus katk 1710/1711.

Kui sõjakära oli vaikinud, katk lõppes, oli maa elanikkudest teisal üsna tühi. Põllud olid sööti jäänud ja majad olid maha põlenud või lagunened. Tuli algada vana elu varemetel uut elu. Kes järele olid jäänud, need olid näinud kõiksugu viletsusi ja hädasid, nad olid vastupidavad,

1) Need reformid puudutasid peasjalikult küll Lõuna-Eestit ja kõige pealt kroonu mõisaid.

kuid nad olid ka kalgid. See oli maksev nii ülema kui alama kohta.

Ülesehitamistöö jäi talupoegade õlgadele. Kapitulasioonide järele oli kohalik aadel välja tinginud, et mõisnikud endised piiramatud õigused mõisate ja talupoegade üle tagasi saavad. Reduktsioon ja talupoegade kasuks antud agraarseadused kaotasid oma maksvuse.

Talupojal ei olnud enam mingisugust kaitsjat. Keskvõim maa-asjusse, talupoja ja mõisniku vahekorda end ei seganud, või kui püüdisi segada, siis ei olnud sel hariplikult mingisugust tagajärge. Aadel aga kasutas oma vabadust talupoja vastu viimaste võimalusteni. Rahva olukord halvenes: maksud ja koormused kasvasid.

Mis ime siis, et neil aegadel mälestus vanast heast rootsi ajast rahvale nii armas võis olla!

18. aastasajal ei sündinud midagi, mis rahva mälestust vanast heast rootsi ajast kõigutada oleks võinud. Rahva elujärge ei tolnud muutust ka pärisorjuse kaotamine ja teoorjusele üleminek. Rahvas jäi endiselt mõisnikkudest ärarippuvaks ja kehvaks. Kuid ka 19. aastasaja teine pool ei ole rahvas mälestust vanast heast rootsi ajast kustutanud ega kaotanud usku, et rootsi võim veel tagasi võib tulla. Rootsi võim pidi vanarahva mälestuse järele nagu mingisugune Kalev olema, kes eesti rahva õnnelikuks teeb.

Kahtlemata on rahvas mälestades rootsi aega liialdusesse sattunud. Vaevalt võime rootsi aja lõppugi rahva majanduslikus ja sotsiaalses käekäigus võrrelda 19. aastasaja teise poolega, — ikkagi oli kõige selle poolest rahvas rootsi aja lõpul halvemas seisukorras kui 19. aastasaja viimastel aastakümnetel, mil suur osa eesti rahvast majanduslikult vabamale elujärjele oli tõusnud; ka oli siis rahvas isiklikult täiesti vaba, seda ei olnud ta aga mitte 17. aastasaja lõpul, olgugi et Rootsi valitsus rahva kohuseid ja orjuseid püüdis õiglaselt ära määrata.

Kuid kui rahva mälestus ja mõte teatud sihis tugevasti liikuma hakkab ja teatud ajaloolised, sotsiaalpoliitilised tingimused teda selles sihis kinni peavad, siis kasvab see mõte ja mälestus luusse ning lihasse. Ja kulub palju aega, enne kui ajahammas rahvalt tema mälestuse riisub. Ja aeg saabki rahva hulgas jagu mälestusest vanast heast rootsi ajast, nagu ta jagu saab muudestki rahva mälestustest.

Kaesaja inimene teab vanast heast rootsi ajast ainult veel kirjatahe või mõne üksiku 70—80-aastase taadikese või eidekese jutustuse järele.

Rootsi aja peale tagasi mõeldes oleks rahval ja meilgi põhjust teatud tänumeelega ja lugupidamisega tagasi vaadata. Rootsi keskvoim ei surunud rahva haridust ega kultuuri. Gustav Adolfi ajal asutatud Tartu ja Tallinna gümnaasiumides pidi õpetatama ka rahva keelt. Sama nõudmine ja soov oli Rootsi valitsusel Tartu ülikoolistki. Teisiti ei vaadanud asja peale ka Kaarel XI. Õpetaja ja ametnik pidi rahva keelt oskama; see oli valitsuse tahtmine ja nõudmine. Kui hoopis teissugune selles mõttes oli Vene võim. See püüdis rahvalt emakeelset kooli ja haridust riisuda. Ja just keele ning emakeelse hariduse vabadust koolis oleks 19. aastasaja viimastel aastakümnetel ja 20. aastasaja esimestel aastakümnetel Vene survevalitsuse all olev eestlane rootsi ajal kadestama pidanud. Vaevalt võib aga uskuda, et rahvas, igatsedes rootsi aega tagasi, on mõtelnud emakeelse hariduse vabaduse peale.

Siiski on eesti rahva hinges mälestus Rootsi ajast üheks ilusamaks õieks, ta on tunnistuseks, et eestlane mitte üksi viha ei oska, vaid ka armastada. Eestlane on vihanud oma surujaid ja on armastanud oma heategijaid.

Vaevalt võib rahvas, iseäranis valitsev, enesest ajalukku paremat ja ilusamat mälestust jätta kui see, mis rootsi rahvas meie rahva hinge on jättnud.

Võidakse öelda, et Rootsi võimu ülistamise põhjuseks on eesti rahva vähenõudlikkus ja et selle ülistuse põhjuseks kaasa on mõjunud sotsiaalpoliitilised põhjused 18. ja 19. aastasajal. Järjekult oleks selle järele siis rootsi aja heaks ajaks pidamise põhjuseks peaaesjalikult see, et see võrdlemisi parem oli kui Saksa ja Vene võim, kuid säärasel korral, kui Eesti rahva elutingimused teiste võimude all paremad oleksid olnud, et siis rahva ülistus rootsi vastu ei oleks nii suur olnud. See on tõsi. Kuid see ei vähenda sugugi Rootsi keskvoimu omakasutuid ja filantroopilisi püüdeid. Ja sugugi ei ole Rootsi aja lõpul antud reformid mitte ainult fiskaalseis huvides läbi viidud, nii kui mõned balti ajaloolased tõendada püüavad. Kõige pealt ei saa fiskaalsete huvidega kuidagi seletada talupoja seisukorra parandamiseks antud agraarseadusi.

(Järgneb).

H. Sepp.

Dokumendid maarahva pärisorjusest vabastamise päevilt.

On vaieldud selle üle, kes oli Baltimaade pärisrahvaste vabastamise mõtte isa. Ühelt poolt kinnitati, pärisrahvaste vabastamise mõte läinud välja Balti mõisnikkude poolt, teiselt poolt tõendati, et mõtte isa Vene keiser Aleksander I olnud. Sellekohastes vaidlustes on ägeduses enamasti ikka liiale mindud. 1878—1880 oli meie maa kõrgema seisuse liikmete vahel kibe sulesõda lahti pääsnud. Võeti sõna ajalehtedes ja brošüürides. Muu seas vaieldi ka allpool-puudutatud küsimuse üle. Sel puhul tõi Friedrich Bienemann sen., „tubli ajaloo tundja, aga ka värvija“, „Baltische Monatschrift'i“ toimetaja, tähend. ajakirja 26. andes (1879) lhk. 592 jj. ilmunud vaidluses („Livl. Rückblicke“ vastu) „Pro domo“ muu seas asju ette, mida siin tuleb puudutada.

Bienemann väidab, et kohaliku pärisrahva vabastamise mõte balti mõisnikkude keskel spontaanselt tekkinud. Teiselt poolt vaieldi selle vastu. Siis on vabastamisküsimust ja allpool-riivatud asjaolusid A. Tobien oma 1899. a. ilmunud raamatus „Die Agrargesetzgebung Livlands“ I j. puudutanud, oma töö „seisukohalt“ vaadates. Eestlaste poolt on selles asjas pikemalt kirjutanud kadunud „Oleviku“ toimetaja A. Grenzstein oma poliitilistes vaidluskirjades 1898. a. (v. „Mõisnikkude mõtted“ ja „Lõpueksam“), näidata püüdes, et Baltimaa rahvaste vabastamine keiser Aleksander I poolt balti mõisnikkude kaudu on sündinud. Gr-n näib peaasjalikult sakste vaidluskirjade põhjal kirjutanud olevat, ja kahtlemata andsid viimased Gr-nile tema „saksavaenuliste“ kirjade kirjutamiseks hoogu.

Siin tuleksid vähemalt järgmised küsimused lahus hoida: 1) kes oli selle humaanse mõtte ja eraldi eestlaste ja lätlaste vabastamise mõtte isa, 2) kes esines „ametlikult“ esimesena selle mõttega ja 3) kes viis meie isade vabastamise läbi. Hoitakse needki asjad lahus, siis jääb üleliigne vaidlus ära.

Orjade vabastamise mõte on muidugi niisama vana kui orjus ise, olgu see meil või mujal. Eraldi sai see mõte elavaks 18. aastasajal ja ulatus mitte üksi balti mõisnikkude, vaid ka Aleksander I, sel ajal alles troonipärija, juurde teel, mida kirjeldada siin ülesandeks ei ole. Noore monarhina oli Aleksander Vene talupoegade orjusest vabastamise mõtte vaimustatud kandja ja pidas seda

tegu oma elu kõrgemaks ja ilusamaks ülesandeks (Th. Bernhardi, Geschichte Russlands... 1814—1831, II j. lhk. 472). 1801—1803 tegi Aleksander n. n. „erakomitees“ (comité du salut public), kuhu tema lähemad sõbrad vürst Adam Czartoryski, Nikolai Nowossilzov, krahv Victor Kotšubei ja krahv Paul Stroganov (v. Богдановичъ, Исторія царств. Имп. Ал. I... I a. lhk. 72 jj.) kuulusid, selle küsimusega rohkesti tegemist. Kuulati ka Laharpe'i ja alalhoidliku kohtuministri Deržavini arvamist. Maikuul 1802 käis Aleksander I Riias (24.—26. maini) ja sai siinsete mõisnikkudega tutvaks, muu seas tuntud maanõuniku Friedrich v. Sivers'iga, kes teda reisul saatis. — Sivers oli juba Aleksandri vanaema Katariina II ajal talupoegade põlve parandamise töodes tegev olnud, kus küsimus agraarolude ümber keerles. — Balti sakstel oli Peterburiga ka muidu lähedaid sidemeid ja ühendusi, nii et noore keisri sümpaatiad balti mõisnikkudele tundmata ei võinud olla. Olgu aga kohe tähendatud, et mõned Aleksandri kaastöölised, eraldi tema kooliõpetaja Laharpe, keisrit reformide läbiviimise asjus ettevaatusele manitsesid (Engelmann, Die Leibeigenschaft in Russland, lhk. 184). Seda tähele pannes jäi keisril kavatsuseks vabastamisasja samm-sammult läbi viia. Kui siis Kotšubei ja Stroganovi vaated võidule pääsid, et Baltimaadel talupoegade vabastamise asja mitte maapäeval avalikult ei tuleks harutada, vaid igale mõisnikule lubatagu vabastamist oma mõisas komitee määruste järele läbi viia (v. Богдановичъ, Исторія... I, lisa), siis võttis noor keiser mõisnikkude poolt algatatud talurahva olukorra parandamise ettepanekud hea meelega vastu. Sel ajal oli teatud põhjustel viisiks, soovitavaid uuendusi ja muudatusi mitte älevalt peale suruda, vaid alt paluda lasta. — Kas, kes ja mil määral üks vabameelsetest härradest teisele Balti talupoegade vabastamise mõtte inspireeris, seda ei saa kindlaks teha. Vabastamismõtte oli kahtlemata samal teel mõlemale poolele tutvaks saanud, ja tõsiasi on, et Baltimail teati keisri kavatsusest, talupoegi vabastada. Keisri vaated vabastamise järk-järgulise läbiviimise kohta võisid 1803. a. vahest ainult vähedele balti mõisnikkudele teada olla, vahest ainult Friedrich Sivers'ile. Tahame ometi tõsiasjana võtta, et Balti talurahva üldise vabastamise mõtte kohalikus seaduseandvas kogus esmalt mõisahärraste poolt esitati. Missugused tõukejõud siin tegevad olid ja kui laialist poolehoidmist mõtte leidis, need on iseküsimused, samuti kui selle mõtte elluviimine.

Meid huvitab siin Balti talupoegade emantsipatsiooni mõtte päevakorraale toomine poliitilises kogus.

1803. a. Liivi korraline maapäev avati 17. veebruaril, olgugi et seaduses (1802. a. maapäeva seaduse § 5) selleks juunikuu oli ette nähtud. Põhjuseks oli keisri soov, kes aadlikogule sel puhul mõned ettepanekud soovis teha (v. Tobien, m. k. lhk. 171, ja Bienemann, m. k. 593, ja tema „Babel über Akten“, lhk. 17).

19. veebruaril (mitte 18-al, nagu Merkel, Die Freien Letten und Esthen, lhk. 199, ja Saal, Pärís ja prii, lhk. 89 väidavad) esitas Friedrich von Sivers maapäevale oma „kaks-teistkümmend märkust Liivimaa talupoegade rõhutud elukorra parandamiseks“ ja keisri kirja Siversile, milles „märkustes“ leiduvate uue agraarseaduse põhijoonte vastuvõtmist soovitati. „Märkused“ olid Siversi poolt keisrile sama aasta jaanuarikuul ette pandud (v. Samson, Hist. Versuch... v. 96; Transehe, Gutsherr u. Bauer, lhk. 217; Tobien, m. k. lhk. 164). Esimese punkti ehk „märkuse“ järele tuli talupoja müümine ja kinkimine ära keelata ja „pärisinimese“ nimetus tarvitusest hoopis ära heita (võrdle allpool toodud „ettepaneku“ algus).

Asi anti väikese komisjoni (engerer Ausschuss) kätte, mida iga maakonna poolt asja tähtsuse pärast kolme liikmega suurendati; sealt pidi ta veel maakonna-koosolekute kätte minema, enne kui täiskogu ta harutusele võtab.

28. veebruaril andis kreisisaadik Peter Reinhold von Sivers Heimtali mõisast, tuntud Friedrich v. Siversi vend, veel teise tähtsa kirjaliku ettepaneku maapäevale ära. Sellele olid peale P. R. v. Siversi veel 21 maapäeva-saadikut alla kirjutanud. See oli, niipalju kui teada, esimene avalik esinemine poliitilises kogus talupoja pärisorjusest vabastamise mõttega.

Tobien (m. k. lhk. 172) tähendab, et see ettepanek „sõnatruult“ „Balt. Monatschr.“ 1879. a. XXVI andes lhk. 594 on ära trükitud. Aasta hiljemini avaldas Bienemann selle oma brošüüris „Babel über Akten“. Originaal leidub muidugi maapäeva aktides.

Meie käes on praegu selle, Peter Reinhold von Siversi poolt 28. veebruaril 1803 Liivi maapäevale antud ettepaneku alguskiri, tema esialgne tekst, paranduste ja muudatustega, mis hiljemini tehtud. Kiri on sinisele kirjapoognale (nagu endised tempelpoognad olid), millel veekirjaga „1802“ sees on, tindiga kirjutatud ja kannab ainult P. R. v. Siversi allkirja. See kiri võiks tõenduseks olla, et vabastamismõtte aadlikogus avalikult ettetoomise algatajaks allakirjutaja Peter Reinhold von Sivers oli. Igatahes võiksid asjast huvitatud käekirja võrrelda jne. Vahest saaks sel teel

selgusele, kas ettepanek Friedrich Siversi poolt on välja läinud. — Siis on kirja tekstis igal pool „mina“ hiljemini „meie'ks“ ümber parandatud; parandused tehti muidugi siis, kui teised allakirjutajad leidsid. Avaldame selle meil vähe tuntud „ettepaneku“ siin ja märgime ära tema lahku- minekud Bienemanni poolt avaldatud tekstist.

Ettepanek.

Meie ei või Keiserliku Majesteedi poolt meile kätte- saadetud märkustele ühtki suuremat aupakkumist üles näidata, kui et me täidame mitte ainult Tema Kõigekõrgema tahtmise¹⁾, vaid sellele tema²⁾ võimalikult suure ulatuse katsume anda.

Keiserlik Majesteet nõuavad:³⁾ et talupoegi ei kingi- tak ega müüdaks, ja isegi nimetus (Benennung⁴⁾) päris- inimene (Erbmensch⁵⁾) tegevusest ja tarvitusest aktides⁶⁾ peaks kaotatama (vertilgt werden solle).

Meie talupoegade ebavooruste päris põhjus leidub tema pärisorjuses (Leibeigenschaft). [Tema kalduvus (Hang) laiskusele, priiskamisele (Völlerey), pettusele ja vargusele, umbusaldus oma härra vastu,] ⁷⁾ kahaneksid just samal mõõdul, kui talle iseseisvust antakse.

Temale isiklikku vabadust anda (zu geben)⁸⁾ oleks ülikardetav; sest sulasepõlves üleskasvanud ja selleks kasvatatud inimesel ei ole vabadusest mingit õiget aimu (Begriff). Vabadus ja seadusetus on temale samatähendus- lised sõnad; [tema teeks iseäranis esimesel ajal omale ja teistele parandamata kahju; sellepärast ei või pärisor- juses üleskasvanud talupoegi hulga n a (in Masse) mitte vabaks lasta.

Aga kas peab sellepärast tema järeltulev sugu igavesti köidikutesse edasi jääma? Et tema orjameelsuse põhjus tema kasvatuses ja tema senistes oludes peitub, siis peaks, meie⁹⁾ arvamise järele, teda sündimisest peale isiklikule vabadusele kasvatama (bilden)¹⁰⁾. Et ta sõnaga vabadus mitte

1) „Balt. Monatschr.“ 1878 lhk. 594 avaldatud tekstis „tahtearvamine“ (Willensmeinung); 2) seals. puudub „seine“, selle asemel art. „die“; 3) seals. vahele asetatud „(1 Pkt.)“; 4) seals. „Bezeichnung“; 5) seals. kirjamärkides; 6) seals. „aktide tarvitusest“. 7) seals. puudub siin sul- gudesse asetatud lause; edasi läheb: „Need kahanesisid“ jne. 8) seals. lhk. 595 „zu ertheilen“; 9) sõna parandatud; esialgu on seal „minu“ seisnud; 10) „Balt. Monatschr.“ m. p. puudub see osa tekstist, mis sul- gudes, nimelt sõnadest „tema teeks iseäranis“... kuni selle järgu lõpuni; „Babelis“ aga on see sees. Selle asemel seisab ainult: „Nõnda siis peaks teda meie arvates sündimisest peale isiklikule vabadusele kasvatatama.“

niisugust eksalteeritud mõistet ei seoks, nagu tema isa, peaks teda aegsasti selle kohta tähelepanelikuks tegema, et seadused, nii füüsilise kui moraalilise iseloomuga, igasugust vabaduse kurjastitarvitamist karistavad; edasi, et ta oma isiku ja enda omanduse julgeoleku eest tänu võlgneb ainuüksi üldisele seaduse ja ülemuse võimualususele; lõpuks peaks temale elavate eeskujude abil näidatama, et meie igas olukorras ja igas¹⁾ seisuses ainult oma vooruste läbi võime õnnelikud olla.

Meie läheme mööda [selle asja läbikatsumisel]²⁾ hoopis ja üsna, mis meie südamed³⁾ tunnevad, ja kinnitame meie⁴⁾ austatud kaasvendadele, et meie ökonoomilises mõttes (Hinsicht) oma talupoegade isikliku vabaduse läbi võitma peame; sest Daanimaa eeskuju õpetab meid, et mõisad (Landgüther) pärast seda, kui pärisorjus oli kaotatud⁵⁾, väärtuses peaaegu kahekordselt on tõusnud. Peale seda, kui me nüüd talupoegade teatud maksud oleme kindlaks määranud, võime ka meie loota oma talumaid (Baugüter) vabade ja varandusega maainimeste võistluse läbi kõrgemale tõsta. Talupoegade- ja kihelkonna-kohtute korralduse, talupoja-seisuse tänulikkuse⁶⁾ ja Keisri Majesteedit palutavate julgeoleku-asutuste läbi oleksime meie üksikute hulguste (Vagabunden) ülemeelsuse vastu kindlustatud.

Meie paneme⁷⁾ peale seda siis ette: et praegune [aadli⁸⁾] koosolek otsustaks kõigile pärisorjade lastele Liivimaal, kes sellest päevast peale, see kaasa arvatud, on sündinud, kui Tema Majesteet meie kõrge Keiser Aleksander I troonile on astunud, ja nende järeltulevatele põlvedele isikliku vabaduse anda, kuid selle ainsa tingimusega, et iga üksik nende hulgas pärast kahekümne-esimest eluaastat ainult mõisa-kogukonna loaga, kuhu ta- [pearaha-maksjate hulgas]⁹⁾ kuulub, mõisast võiks ära minna, ja et [mõisa-] kogukond¹⁰⁾, kui ta teda peaks ära laskma, tema peal lasuvate kohustuste eest peaks vastutama [maha kustutatud: „järgmise revisjonini“].

1) „Babelis“ on siin vahele lisatud „kodanlikes“; 2) „Balt. Mon.“ lhk. 595 puuduvad sulgudesse võetud sõnad; kirjattikis on esialgu seisnud: „Mina lähen mööda“ ja „minu süda tunneb“; 3) „Balt. Mon.“ m. k. on siia vahele lisatud „selle mõtte juures“; 4) esialgu on siin „minu“ seisnud; 5) „nachdem die Leibeigenschaft gehoben war“; „Balt. Mon.“ m. k. „nach Aufhebung der Leibeigenschaft“; 6) Bienemann on siia sulgudes õhkamismärgi asetanud; 7) kirjas on esialgu „Mina panen“ jne. seisnud; 8) sõna puudub „Balt. Mon.“ m. k. toodud tekstis, on aga „Babelis“ (lhk. 20) sees; 9) sulgudesse asetatud sõnad puuduvad „Balt. Mon.“ m. k. avaldatud tekstis, on aga „Babelis“ m. k.; 10) seals. puudub „mõisa“.

[Selle ettepaneku palume meie¹⁾ vähema komisjoni (engerer Ausschuss) ja maanõunikkude kolleegiumi kaudu nende arvamistega lasta saali (= maapäeva täiskogu; A. K.) ette vastuvõtmiseks minna ja soovime²⁾, et saalis mitte balloteerimisega, vaid nime allakirjutamisega selle poolt või selle vastu hääletataks.]³⁾

Peter Reinhold von Sivers.

Fr. Bienemanni poolt avaldatud „ettepanekule“ on alla kirjutanud.

- Peter Reinhold v. Sivers (Heimtal);
Heinrich v. Bock (Kersel);
Geo. Karl v. Jarmerstedt (Koorküla);
Reinh. v. Vietinghoff (Adavere või Imavere ja Võrevere);
Carl v. Lilienfeld (Muremoise, Volmari mk.);
Joseph v. Stryk (Ringmundshof, Tukumi mk.);
Ernst v. d. Brünnen (Karula);
Andreas v. Reusner (Adjamünde, Lätim.);
Friedrich v. Meiners (Laudohn, Lätim.);
Adolph v. Sivers, maakohtu assessor (Elisabethshof?);
Reinhold v. Bähr Ramelshof'ist (Võnnu mk.), siiski selle laiendusega, et tähendatud 21 aasta lõpul peale K. M. troonileastumist kõik praegused päris-talupojad vabasse seisusesse saavad;
Christoph Johann v. Campenhausen Wesselshof'ist (Lätim.), eelmise laiendusega;
Hieronymus Boye Lindenhof'ist (Lätim.), sellesama laiendusega;
Georg krahv Mengden Kaugershof'ist(?);
Joh. Christoph v. Schilling Kallikülast (Viljandi mk.);
Karl v. Palmstrauch (Kokenberg, Valga mk.), siiski hr. v. Bähri laiendusega;
August Friedrich Sivers, Ōisu mõisa pärisomanik, väikeses komisjonis minu poolt tehtud lisandusega, et monarh kahjud ära hoiab, mis selle akti tutvakssaamine mõnes mõisas võiks teha, ja selle tingimusega, et selle aja lõpul kõik talupojad õiguse osaliseks saavad; [kohus peab läbi katsuma, kui talupojad mõisast tahavad ära

1) esialgselt tekkis seisnud „palun mina“ ja 2) — „soovin“;
3) see järk, mis siin sulgudes, puudub „Balt. Mon.“ m. k. avaldatud tekstis, samuti ka „Babelis“. Fr. Bienemanni avaldatud teksti sisse asetatud punktidest võib järeldada, et Bienemann on lühendusi teinud.

minna, kas mõisa - kogukond jõuab äralastava talupoja kohustusi täita,¹⁾ ja see ka Liivimaa kroonumõisates maksma pannakse;

Gustav Johann v. Buddenbrock, sellesama laiendusega kui hr. v. Bähr;

Carl Otto v. Transehe (Selsau, Võnnu mk.), niisama; niisama maanõunik krahv Mellin;

niisama major v. Ekesparre (Weissenstein, Võnnu mk.); Friedrich Sivers, maanõunik, kui Ranzeni ja Schillingshofi mõisa omanik (Lätim.).“

Peale allakirjutajate olid väikeses komisjonis asja poolt veel kreisisaadik v. Bluhmen ja maanõunik v. Pistohlkors.

Fr. Bienemann arvab, et muu seas ka paik, millel Friedrich Sivers allakirjutajate hulgas seisab, laseb oletada, et tema mõtte ülesvõtja ei olnud. Sellele oletusele vaieldi vastu. Friedrich Sivers, „kaheistkümnne märkuse“ autor, võis ju ikkagi oma venna ette lükata, et see katsetuvikese lendu laseks. Kuid rida teisi sündmusi võiks Bienemanni oletuse poolt rääkida.

27. veebruaril, s. o. päev enne seda, kui Peter Reinhold v. Sivers vabastamis - ettepanekuga esines, sai maapäev teada, et Friedrich Sivers ootamata Peterburisse on sõitnud ja maapäevale kirja jätnud, kus ta ärasõidu põhjustena muu seas ka uute olude päevakorrade tuleku ära tähendab, millede kohta ta uusi juhatusi vajab. Uute oludena võib võtta maapäeva-saadikute suurema osa vastuseisu „kaheistkümnnele märkusele“, aga ka P. R. v. Siversi ettepaneku.

Kui 4. märtsil Fr. Siversi „märkuste“ esimene punkt täiskogus arutusele tuli, loeti ette ka Peter Reinhold v. Siversi ettepanek ja hääletati selle kohta, kas pärisorjuse kaotamine juba sel maapäeval ära otsustada või mitte, et siis eitamise korral selle aine üle mitte enam vaielda. 104 häälega 50 vastu anti eitav otsus. — Nagu pärast selgus, oli see eitav otsus Peterburist kindralkubernerile saadetud kirjaga kokkukõlas. Kohal olevad allakirjutajad soovisid muidugi oma ettepanekuga keisri soovidele vastu tulla.

Fr. Sivers jõudis 7. märtsil Peterburist tagasi ja vaikis. 10. märtsil kutsuti ta järsku vaidlustelt kindralkubernerile vürst Golitsõni poole. Seal tagasi tülles teatas ta, et keisri käskjalg kindralkubernerile käsu on toonud, rüütelkonnale majasteedi soovi teatada, „et rüütelkond praeguse maapäeva kestusel muid küsimusi ei puudutaks ja oma

1) Sulgudesse asetatud sõnad brosh. „Babel über Akten“ võetud.

arutuste pea-asjaks teeks arupidamise selle üle, kuidas Liivimaa talupoegade seisukorda parandada, nende orjuse ja teo äramääramise ja kõige selle täpipealse kindlakstegemise üldises vakuraamatus, sealjuures aga igasuguse üldise korra ja senini kestnud seisukorra vastu käiva ja kõike äramuutva sisseseade kõrvale ja puutumata jätaks". — Teatele järgnes sügav vaikus ja päevakorra jätkamine.

Hiljemini said maapäeva liikmed keisri kirja lugemiseks. See käib („Balt. Mon.“ 26, lhk. 599—600 ja „Babel“ lhk. 24—26) nõnda:

Kõigekõrgem nimeline käsk vürst Golitsõnile.

„Nagu senistest näidetest tuttav, on maapäeva otsuste läbi talupoegade orjuste kohta sagedasti viimaste rahulolematuse nende pärihärrade vastu ja isegi mässud tekkinud, millel olid pahad tagajärjed.

[Praegune Liivi maapäeva koosolek ja asjad, mis seal arutusele tulevad, annavad mulle asja mitte ainult selle peale, mis ajutistest korratustest järgneb, vaid ka selle peale, mis talupoegade vähemagi rahulolematuse nende pärihärrade vastu võib kõrvaldada, minu tähelepanu juhtida.]¹⁾

Ei ole mingit kahtlust, et talupojad põnevusega ootavad, et maapäev annab neile väga kasuliku seaduse, ja nende ootuse rahuldamata jätmine oleks kindlasti praegusel olukorral ettevaatamata tegu.

Kui vastav maapäeva otsus tõesti seesugustel põhimõtetel asub, mis mõlemate poolte kasu ühendab, siis võib selle seaduse, mille all Mina peajasjalikult vakuraamatus seaduslikult määratud talupoegade kohuseid mõistan, et talle rohkem jõudu anda ja aadlit muretuks teha, valitsuse nimel välja anda,²⁾ et ta sel teel igaühele juhtnööriks oleks ja igasugune valesti mõistmine kõrvaldataks.

Kuna ma mõtlesin Teile selle eeskirja anda, tuli maanõunik Sivers siia, et ühe osa mõisnikkude poolt valmistatud ja nende allkirjadega kinnitatud eelnõu, nende talupojad 21 aasta pärast, kui nad selleks ette valmistatud, vabaks lasta, Minule ette panna.

Et Ma selle eelnõu allakirjutajate algatuse õiglaseks tunnistan, ei leia ma tarvilikuks, et valitsus selleks iseäralise korralduse teeks. Vanast ajast saadik maksvad seadused lubavad igaühele oma inimesi vabaks lasta. Vabadel ini-

1) Sulgudesse asetatud osa on „Babel“ ... lhk. 24 võetud.

2) Eestimaa 1802. a. Talurahva-seaduse oli keiser lasknud Eestimaa rüütelkonna palve peale selle nimel välja kuulutada.

mestel on nendesamade seaduste järele õigus maad omandada, ja lõpuks on Valitsevale Senatile 20. veebruaril antud käsu läbi aadlile mitmed abinõud antud omandusega sel viisil talitada, nagu see igauhele kasulik ja soovitav.

Nende põhimõtete järele võib ka Liivimaa aadel üksikult enda omandusega neid korraldusi ette võtta, mis keegi omale kasuliku leiab olevat, ja selle asja võib teatud määral hoopis eraldatuks pidada üldisest, Liivi talupoegade orjusi puutuvast seadusest, [mis ma eespool nimetasin ja mille pärast sagedasti maapäeval küsimusi on olnud].¹⁾

Kuna Teie selle läbi minu arvamisi ainete kohta, mis maapäeval arutusele võivad tulla, täiesti tundma saate, ei jäta Teie selle järele talitamast ja seda tegutsevatele isikutele, kellel nende heade tahtmiste läbi õigus on Teie usalduse peale, avaldamata.

Muidugi on iseenesest mõistetav, et kui Minu nimi seaduses, mis Liivimaa aadel valmistab, peab tarvitusele tulema, asi teisiti ei või olla, kui et Ma selle, peale Mulle esitamist, kasuliku leian olevat jne. jne.

Aleksander.*

Peterburis, 7. märtsil 1803.

Eestimaa kohta olgu tähendatud, et seal juunikuul 1810 Harju maakonnast, arvatavasti maanõuniku J. G. von Berg'i poolt (Joa m.), ettepanek tehti, talupoegi vabaks lasta. Põhjused olid puhtmajanduslikud. — 30. septembril teatas Eestimaa kindralkuberner prints Georg v. Oldenburg, et keiser vabastamismõttest nähtava heameelega kinni hakanud. Seda kinnitab ka keisri reskript 31. märtsist 1811 temale 8. märtsil esitatud vabastamis-põhimõtete kohta. Nende juures ei tule siin peatada. — Tähendame lõpuks veel, et enne Bienemanni R. J. L. v. Samson (Hist. Versuch, v. 118) ja G. Merkel (Die freien Letten etc., lhk. 235) olid väitnud, et pärisorjuse kaotamise mõte Eestimaal mõisnikkude keskel on tõusnud ja et see mõte Liivimaal varemini on tekkinud (Samson v. 98, Merkel lhk. 205. — V. Bienemann, „Pro domo“ m. k.). Seda armastatakse mõnel pool iseäranis toonitada. Kuidas aga „spontaansust“ antud korral mõista, see on iseasi.

A. Krunenberg.

1) Sulgudes leiduv tekst on „Babel“ ... lhk. 26 võetud.

IV. Liivlased ja meri.

Meri on liivlase suur jumalus. Lahutamata sidemed köidavad teda merega, merest läbi imbinud on kogu liivlase elu. Lõputa kuuleb ta ööd-päevad mere igavest koha, merd usaldab ta oma all samuti ja enamgi veel kui kindlat maad, poole oma elust viibib ta merel, surebki pahasti sinna, ja oma paat — see tõrvatud „looja“ (sama sõna, mis eesti „laev“), see on liivlasele ta teiseks koduks. Üks liivlase kodu on hall luitunud küla seal küngaste taga, aga teine kodu on siin loksual rannal just küla kohal, on need mustavad, vahuharjadelt kaldale tassitud „loojad“. Igal külal on oma „vaalgamo“ = sadam, mis pole õieti muud midagi kui tükk randa, kuhu kogutud kogu küla „loojad“ merest välja kuivama. Verstade kaupa on rand õudsel tühi, ainult liiv valendab ja ainult meri heidab siia tormiga riismeid, needki mattuvad varsti liiva, seal aga elustub korruga rannik ja „loojade“ hulk osutab küla lähedust — niisugune on liivlaste maastiku pilt. Meri on rannas harilikult õige õhuke ja süveneb aeglaselt. Vee all läheb piki randa üksteise järele mitu liivaharja — „oofad“ ehk „krastad“. Iga harja taga muutub vesi järjest sügavamaks ja hari jääb ikka enam vee alla — neljas hari, n. n. „laiga oofa“ (= lai hari), on juba üle inimese pea. Palju vaeva kulub iga kord „loojade“ randa tassimiseks üle paari esimese „krasta“, samuti rannalt merele sõudmisel. Kaldal hoitakse „loojad“ ülal väikeste toekestega, talveks lohistatakse nad tormide eest kaldalt kaugemale kummuli esimestele küngastele. Aga ka suvel tõuseb meri tuulega sageli üle hariliku joone ja muutub hädaohtlikuks „loojadele“ — tõstabki mõnikord need lendu ja kannab lainete tõugata ja lõhkuda. Sellepärast valvatakse hoolega merd alati, ja kardetaval silmapilgul ruttab kohe kogu küla meesvägi rannale oma teist kodu päästma. Sagedamini juhtub seda sügise poole, kus niisugune meeste alatine rannalerutt küll õhtul, hommikul, küll päeval ja öösiigi nii iseloomustav on rannarahva elule, et nagu vägisi loob vaatlejaski imeliku elevuse selle suure ja saladusliku ees, kelle lõputa koha kostab alati kõrvu ja kelle mõistmata tujudest ripub kogu rannarahva saatus.

Meri on liivlase toitja ja elataja, kalastus seega tähtsaim tegevusala. Ju vara-vara kevadel, märtsist-aprillist peale lükkab kalamees oma „looja“ merde, tassib selle,

sumades ja lõdisedes ise kalkkülmas vees, üle harja ja noolib siis lahtiste jääpankade vahel. Ja veel novembri-, detsembrikuuni heitleb ta purustavate sügistormidega ja toob loojatäie kalu randa. Enam liivlane maismaa-meese õieti polegi, kui ainult need kaks-kolm kuud, mil meri jääga kaetud. Lõpeb kalapüük mere kinnikülmamisega, harilikult nii jõulude paigu — jääst ainult olenebki püügi-aja kestus, ja niipea kui see praguneb kevade poole, on kalamees juba jälle merel. Mõnikord pehmemail talvedel püütakse kalu talvedki läbi aasta ringi, kui meri ei suuda jäätuda. Sagedamini juhtub seda Riia lahes, liivlaste „pisukeses meres“, mõnikord aga ka „suurel“ ehk „vaalda“ (= „valge“) merel. Kõik saadaolevad kalatõud püüab liivlane üksteise järele läbi, igal kalal on isegi oma eri-hooaeg, mis oleneb sellest, kunas kala ranna ligidale tuleb. Ühed kalad, nagu silgud, kilud, tursad, tulevad randa sügise poole, jäävad siia talve läbi kevadeni ja kaovad ainult suveks kaugele ulgumerele — Rootsimaale, nagu tihti öeldakse. Teised kalad jällegi, nagu lestad ja nendega koos kammeljad, vimmad j. t., tulevad just vastuoksa: suveks rannavetesse ja kaovad sügiseks-talveks „suure“ mere sügavustesse. Esimesi püütakse siis sügisel ja osalt kevadelgi enne nende rannast „üles“ merele kadumist, teisi aga suvel.

Kohe varakevadise jääminekuga, harilikult aprilli algul, algab enne kõike suurte ja magusate lõhede (liivi „lašid“) püük. Esialgu ei saa neid võrkudega püüda: lugematud jääpangad lõhuksid võrgud. Sellepärast „heidetakse“ merde unnad (liivi „undad“ ehk „oikõd“). Liivi und, see on umbes viie-, kuuekümmne, mõnikord isegi kuni paarisaja sülla pikkune nõör, mille külge kinnitatud 2—4 jala kaugusele üksteisest umbes jalapikkused peened nõõrid, ja nende nõõride otsas ongi need unnad, nii et kogu kõie peale tuleb oma 120, 250, ka 300 unda, proportsionaalselt kõie pikkusele. Iga unna otsa pistetakse pool silku või kilu sõodaks, kogu kõis keerutatakse kokku ühte kasti ja õhtu eel sõutakse kahe mehi merele. Üks kõie ots kinnitatakse juba üsna ranna ligi mere põhja ankrü külge, mille kohal veepinnal ujub tähis, et üles leitaks. Sealtsõuab siis üks mees merele, teine heidab (liivi „eetab“) kõit, mille teine ots kinnitatakse merde ankrü külge samuti, nagu esimenegi. Sellega on und välja heidetud ja mehed pööravad rannale. Vara hommikul, aga sageli juba öösi, tullakse siis kaema (lv. „kool'õm“), kas kalu on. Niiviisi püütakse unnaga tihti ka suvel ja

sügise poolegi igasuguseid suuremaid — ja muidugi siis ka kallimaid ja maitsekamaid — kalu: emalesti, turski, vimmu. Haruldaseimaks maiusroaks neist on muidugi just kevadised rasvased lõhed. Jää kadumise järel püütakse lõhesid ka võrkudega. Sügisel saab lõhesid palju vähem, mispärast neid siis ka harvemini püütakse, „naggõrdvõttõbaigal“, s.t. kartulivõtu-aja paigu, nii septembri ja oktoobri vahel.

Lõhedega pea ühel ajal püütakse kohe jäämineku järele, aprillikuus, ka veel turski ja n. n. „pisukese mere silke“ (liivi „piškizmersiil'kõd“), maikuus ei ole neid enam. Pisukese mere silgud, see on isesort vähemaid räimi — „pisukeses meres“ olevat silgud üldse alati vähemad. Väiksuse pärast püütaksegi seda räimetõugu kevadel võrdlemisi vähe — peamine silgupüügi-aeg on ikkagi sügisel, kus nad palju suuremad ja kus meri nende küllusest otse valendab. Samuti on turskadegi peapüügi hoo-aeg sügisel. Kevadel juhtub turski randa ainult siis, kui on „vežgõrõva“ = „vesikaare“, s. t. lääne vool. Selle vooluga püsivad nad rannas üksi paar päeva ja kaovad taas „üles“. Juhtuvad siis neil päevil veel parajasti tormisemad ilmad, siis jääbki kalamees kevadistest turskadest täiesti ilma.

Maikuus, nelipühist peale hakkab siis nende kuulsate liivi lestade („lestad“) sesong ja kestab ühtsoodu suvekuud läbi hilissügiseni. Lestadega pea ühesugused on ka kammeljad (liivi „koomad“), ainult vähe ümmargusemad. Neid on meres võrdlemisi väga vähe, liha on neil puine ja halb. Sellepärast neid eriti ei püütagi, vaid võetakse ainult niipalju, kuipalju neid satub koos lestadega saama. Aga lestakala, see on juba Läänemere iseärasus. Ta on lai ja õhuke, mõlemad silmad ühel poolel, ülemine külg kuld-dava kiltnahaga kaetud, alumine — hõbetava läiknahaga; see kehaehitus seletub kala lamamisega mere põhjas. Lesti püütakse harilikult kahasse. Vara-vara hommikul, kella kolmest-neljast tullakse rannale, ligi võttes „lindpala“ — linnupette, palukese linnule, et see ära ei „petaks“. Ebausklikult vaadatakse, kas rannaliivás on „lestakeerad“ (= lestakirjad) — ümmargusi liivamullikesi, mis ennustavat head saaki. Kubiseb rand neist mullikestest, siis tiritakse looja meeleheäl rannalt merde. Aga muidugi ei minda ka tagasi, kui lestakirjad puuduvad, vaid ikkagi sõutakse merele, visatakse ankur nii sülla või paari sügavusel põhja, ankrude kohal veepinnal ujub tähis — harilikult vana pütt räbalaist lipu või kadakapõõsaga — ja tähise kohalt hakatakse nüüd noodakõit merde viskama. See on ligi poole versta pikkune kõis, mille keskel võrk —

pisitilluke „vada“ kahe tiivaga. Kaares sõidetakse merele, heidetakse vada mere põhja ja pööratakse kaares tähisele tagasi, kõie teist poolt visates. Tähiseni jõutud, algab kõige raskem töö: käed kinnastes, sikutavad mehed nüüd kõit mõlemast otsast korruga tagasi paati. Iga sülla peal on kõiel märgikesed küljes, et saaks mõlemaid otsi ühepikkuselt paati kiskuda. Nõnda kerkivadki vada mõlemad tiivad meestele just ühe korruga kätte ja vupsti tõmmatakse võrk paati. Sellega on tehtud üks püük ehk „loomus“. Vada sopist puistatakse kalad paadi põhja ja asutakse uuesti kõit välja laskma — teiseks loomuseks. Suurtes kaartes tõmmatakse meri nõnda tühjaks poolringis ümber ankrutähise. Ühe hommikuga tehakse nii 6—10 loomust ja rohkemgi. On meri ühest kohast puhtaks püütud, heidetakse ankur põhja teisel. Iga loomus toob heal juhtumisel kaasa lesti umbes paari „kaalu“ ümber, mõnikord rohkemgi. Kaal = „kool“, see on liivlaste kalamõõt: 30 mistahtesugust kala moodustavad ühe kaalu. Mitte alati ei püüta lesti just ranna ligidal. Kui neid seal liiga vähe tundub, sõidetakse mõnikord purjedel ka üles lagedale avamerele ja katsutakse õnne seal. Lestapüük on kevade poole. Siis tulevad kalad rannalähedasse liiva kudema ja lamavad mere põhjas. Kõis ajab nad mööda põhja kokku ja vada veab loojasse. Sügisel tuleb suuremate paatidega välja sõita kaugele ulgumerele ja töötada mitme mehega, või jällegi unnaõnne katsuda. Enne sõda olnud pea igas rannakülas mootorpaadid. Nendega sõidetud siis peale jaani neljakesi vadale, mis ise olnud tervelt kümme-kond silda pikk, kuna kõie pikkus olnud üle versta, — siis vast alles saadud korvitäied lestamürakaid, et „irm“ otse, nagu liivlased ütlevad. Nüüd on mootorpaate rannikul ainult veel paar; suuremate paatidega käiakse käsitsi küll nüüdki sügiseti vadale, aga pea-lestaaeg on siiski jaanipäeva ümber, kunas neid rannavetes kõige enam liigub. Ära kaduvat nad siis rahvausu järele ainult äikese aegu ja ka siis, kui nad vaaguvad vadas mingisuguseid ebamääraseid häali. Muidugi pole ka kogu liivi rannik ühtaoliselt soodus lestade püügiks. — Mere põhja konarused, kivid ja muud takistused teevad mõnes kohas vadavedamise palju raskemaks, kui mitte koguni võimatuks. Lääneliivi randa peetakse üldiselt lestarikkamaks ja soodsamaks nende püügiks kui idaliivi randa. Iseäranis kuulus on Piza avar laheke. Sellepärast võibki sagedasti näha, kuidas idaliivi, eriti Kuolka küla mehed purjetavad kaugele läände oma kalaõnne katsuma. Muidugi ei meeldi see just neile,

kelle ranna kohale tullakse loomust tõmbama, kuid ometi ei tunnista rannarahvas merd kellegi üksiku eraomanduseks, vaid nende õigustunde järele on meri igal pool kõikide ühisvara ja vabalt kõigi tarvitatav, mispärast ka võõraid lestapüüdjaid takistama ei minda.

Lestakoormaga rannale jõudvaid liivlasi ootab juba kaladega hangeldaja juut ja ostab kogu loojatäie *en gros* poole hinna eest omale — kaalumata ja mõõtmata, ainult silma järele. Siis puhastab ja soolab või jälle suitsutab juut kalad vananaiste abil, pakib kastidesse ja sõidutab liivi suslal Riia või Vindavi poole, et ametivennale suure vaheltkasuga edasi müüa. Aga sagedasti ei annagi mehed kalu vihatud „ziid'ile“, vaid jagavad need omavahel, vinnavad korviga õlule ja tammuvad hilishommikul üle küngaste kodu poole. Õue jõudnud, paiskab mees korvi prantsti aidaesisele ja häälitseb naisi. Sellega on lõpetatud mehe töö ja ta heidab pikali puhkama — tõepoolest polegi naljaasi see loomuse tõmbamine, kus vea köit, et käed puruks lähevad. Küll teevad mehed õhtupoolikul mõnikord veel teisegi keeru merele, kuid harilikult ei viitsita seda mitte. — Nüüd algab naiste töö. Need puhastavad kalad sisikondadest ja konserveerivad nad kuidagi: osa keedetakse kohe värskest söögiks, teine osa suitsutatakse ja kolmas, kõige pisemad, soolatakse. Kilusid ja silke suitsutatakse otse oma spetsiaalkuurikestes, lesti aga harilikult sauna-esistes kodades, kuhu tehakse maha suur kadakate-tuli, seinast seina rippuvaile partele seatakse tule kohale mitmekordsed ridvad kaladega täis, pea katuse harjani, ja siis ei ole enam muud kui ainult valvata, et tuli ei kustuks — muu töö teeb suits nõndagi. Katus laseb harilikult tublisti läbi — on mõned veel need vana-aegsed laudkatused, mis lattide ja kividega kinnitatud, et sügistuuled ei kisuks neid lendu. Kalad suitsutatakse mustpruuniks, ja maitsevad, soojast suitsust toodud, imehead. Lestal ongi liivlase söögilaul tähtis ase. Seda süüakse suved läbi ja talvelgi, harilikult keedetuna, sest ainult suitsutatuna on ta veel liiga sitke. Otse maiusroaks on haruldaselt suured ja rasvased lestad. Need peidab perenaine omateada aita, ja ainult kallile ja kõrgele külalisele või jälle kalli ja suure püha aegu ilmuvad need lauale.

Jaanipäeva järele tuleb harilikult kalapüügis sesongide vahetus. Lesta kõrva astuvad nüüd juba ka siig (liivi „siig“) ja vim m (lv. „viimba“). Siigu olnud ennevanast enam, siis olnud nende püüdmiseks spetsiaalvõrgudki, nüüd olevat neid veel vaevalt mõnel mehel, ja kogu püüdmine

on jäänud haruldaseks. Küll aga püütakse tublisti vimmu. Nende hooaeg algab paar nädalat peale vana kalendri jaanipäeva ja kestab umbes paar nädalat. Randa tulevad vimmad parvede kaupa „moogõr“ = „maakaar“, s. t. idatuulega, püsivad rannavetes ainult kümme-kond päevi ja kaovad jällegi „üles“ merde kogu aastaks.

Aga siis tuleb augustikuu ja algab rannarahva võibolla tähtsaim kalasesong: kilud (liivi „breeft'õst“) ja koos nendega sügisepoole, septembri-oktoobrikuust alates ka räimed (lv. „siil'kõd“).

Nüüd on Kuolka meestel oma kodus põli, sest kõige parem kilusaak on just „suure“ ja „pisukese“ mere suus, Kuolka „nanas“. See on tulikibe aeg, hullem vahest naistele: „niitus“ üle pea-kaela kiire heinategu ja kodus ootavad võrkudevirnad paikamist, et mehed saaksid visata need merde hõbetavaid kalu kokku kuhjama. Need on hoopis teistmoodi võrgud kui vada — päratu pikad ja päratu peenest lõngast, pisukeste silmadega, isegi ülearu pisukestega liivlaste juures, nagu kaevatakse. Päevade kaupa küürutavad naised heinateo järel nende kallal ja loovad harjunud käel imekiiresti silmi. Enne sõda olnud igal mehel kilu- ja räimevõrke kokku kümme-kond, nüüd on jäänud mõnele veel vaevalt üks, — sõda on hävitanud need puha ja uusi pole kuskilt saada, ei jõutavat muret seda. Katsutakse läbi ajada vanade räbalatega, kohendatakse ja lapitakse neid ja paigatakse alatasä, sest need õrnad võrgukesed rebenevad igast vähemastki puudutusest, lainetusestki juba, rääkimata tormidest, ja palju käristavad neid oma käppadega ka kalaahned hülged. Ent paikamise juures ei tohtivat süüa — muidu söövat ka rotid võrgud katki; samuti ei tohtivat ka üle võrgu astuda — muidu kistavat võrk meres katki. Õieti ei püsigi need võrgud kauemini kui kolm-neli aastat. Nii on askeldamist nendega alati. Enne sõda olnud asi lihtsam: siis olnud võrke enam käes. Mis läinud liiga katkiseks, see pestud puhtaks, pandud kõrvale ja võetud tarvitusele uus. Alles talvel, kui rohkem aega, kohendatud vähe võrke, kuid mis juba liiga närused olnud, need visatud hoopis kõrvale ja ostetud muudkui uued.

Kilupüük algab augustist ja kestab kuni oktoobri keskpaigani. Sealtsi edasi „veetakse“ ainult silke ja veetakse, kuni meri jäätab. Kilud tulevad mõnikord ka kevadelgi rannale üsna ligi, kuni „laiga oora“, s. t. neljanda liivaharjani, ent kevadel neid palju ei püüta, samuti nagu neid „pisukese mere silkegi“ mitte. Sügisel püütakse kilu-

sid aga ka kas või 8—10 sülla sügavusest, kolme-nelja mehi. Silke alla nelja mehe püüda ei jõuagi, tihti on mehi ühes paadis isegi kuus, ja püütakse neid ka üle kümne sülla sügavusest merest. Silgu- ja kilupüüdmiseks sõidetakse juba öhtul päeva loojenemisel merele ja heidetakse võrgud ööks välja, iga mees harilikult üks-kaks võrku, peale selle, kui katsevõrguga proovitud, kas kalad hakkavad. Võrgutähistele seatakse tuled, et laevad ööpimeduses peale ei sõidaks. Mõnikord minnakse siis juba ka öösi merele nende vilkuvate tuled valgustusel võrke välja võtma, vara koiduga aga roogitakse „looja“ üleni ja otsani täis hõbetavaid kalu, mis aina helgivad ja kiirgavad päikesel. Kui sealjuures silmatakse, et kaks kala sattunud peadpidi silmus silmuse kõrva, siis kardetakse ebausklikult, et kalad kaovad sealt ära mujale. Jõuavad paadid kaldale, siis koguneb kogu küla rannale tööle. Võrgud puhastatakse kaladest ja kõntsast ja kantakse rannale laiali teivaste (liivi „vabad“) otsa kuivama. Kogu rand täitub nüüd võrkudega — niikaugele kui silm ulatub, lainetuvad võrgud ja võrgud kergel tuulel. Naised aga koristavad kisades ja lärmitsedes kalu ja laovad nad verisoolatuina püttidesse. Ja jällegi keerlevad ringi juudid saagihimus. „Ziid“ on liivlase ja lätlase nuhtlus Kuramaal. Maal hulgub ta ringi, kaubapamp õlul, ja sahkerdab perenaistega, rannal tüssab ta taas mehi. Aga viimasel ajal ei lasta end enam ka nii koorida. Juba on rannarahval igas külas ka oma algastmelised kooperatiivid, kes korraldavad meresaaduste müüki, võrkude, soola ja muu materjali muretsemist jne. Juutide kõrval on ka juba mõned liivigi ülesostjad, „kupsad“, kes hangeldavad omalgi käel. Suve jooksul teeb harilikult ka pea iga kalamees oma ringikese sisemaale ja vahetab siin läti taludes kalu vilja vastu. Kõige paremais müügitingimuses on Kuolka: siin peavad igal suvel ühendust Riiaga paar mootorit, kes viivad korraga oma 30—40 pütti = umbes 2—3000 kaalu silke või kilusid ja toovad tagasi tulles soola ja muud kaupa. Ka Kuolka mehed ise purjetavad alatihti oma loojadelgi 15—20 kilupütiga Riia vahet. Mitte alati ei õnnestu see sõit: „pisuke meri“ on sügise poole küllalt tujukas ja tõstab äkki tugeva tormi. Aga kalamees on väga ettevaatlik: teraselt jälgib ta kõiki looduse nähtusi ja mõistab lugeda igalt poolt lõputuid ilmaennustusi. Nõnda aimab ta siis harilikult ikka järgmise päeva ilma ette ja ei lähegi tormi sümptomidel merele. Muidugi juhtub ta mõnikord siiski kogemata tormi kiusata. Harjade kohal on lainetus hari-

likult ikka kardetavam ja seal juhtub sagedamini õnnetusi. Juhtub ka seda, et meri paiskab looja täis vett ja nõuab tervelt omale tagasi vastpüütud saagi. Sõjaga on tekkinud veel uus ja õieti hirmutav hädaoht: miinid, milledest oli veel aastal 1920 ja ka 1921 mõni meres lahtiselt loksumas, hoolimata puhastustest. Tormid on miinid lahti lõhkunud ja lained kõigutavad neid sinna-tänna. Mõned on otsaga randa uhetud ja lõhkevad seal juhuslikust külgepuudutusest, mõned on sattunud juba pooleni liiva, mõned hõljuvad veel vabalt vetel. Ei möödu suve, kus ei kuulu taas õnnetusi miini lõhkemisest. Nii purustanud miin korra vadalised paadiga, ja alles hiljemini leitud kaugel rannaküngaste taga mehe sisikonnad „pedaja“ ladvas...

Lestad ja kilud-räimed on tähtsaim mereõnnistus liivlastele. Nende kõrval on sügisel veel suur tursa (liivi „tuurska“) püük, kolm-neli nädalat „kartulivõtuajal“. Tursad on lõhede kõrval suurimad püütavaist kaladest. Nende võrgud on oma 40—50 sülda pikad ja needki heidetakse õhtul merde, nagu ka kilu-silguvõrgud. Aga „kaemas“ käiakse neid sagedamini, öösiti tulega, kui saak suurem, — siis magada ei saavat, kui tursad meres, öeldakse, eriti läänetuule aegu. Ent turski saab muidugi palju vähem; juhtub mõnikord, et võrgus pole ühtki kala. Kevadel on tursapüük veel pahem lühikese aja ja tormide pärast, nagu juba öeldud.

Peale mainitud kalaliikide on muud harvemad, keda eriliselt palju ei püüta. Küll aga tulevad mõned tahtmatagi võrkudesse, nagu suure peaga merihärjad (liivi „meräärgad“), keda vada tihti kaasa toob, samuti kui osalt kammeljaidki. Neist mõlemaist suurt ei hoolita, — liha pole maitsev. Teiselt poolt on meres ka loomi, kes kahjulikud on püügi aegu. Nii kisuvad võrke katki merisead (liivi „mersigad“) ja hülged (lv. „ilgõd“) — hülgejaht ongi kalapüügi kõrval idaliivlastele armastatud talvespordiks jäätunud merel. Isegi suvel lastud neid enne sõda tihti püssiga, kui nad karjakaupa ujunud kiluvõrkude järel. Nüüd pole rannikul enam püsse, peale paari metsavahi ja sõdurite, olgugi et püssiga oleks kütida mõndagi mitte üksi merel, vaid ka metsades, kus rikkalikult jäneseid (liivi „kõps“), kitsi (lv. „boka“) ja linde.

Sellega oleks läbi püütud kogu rannarahva meri. Palju aega, palju vaeva, palju kulu nõudvat meri, ohkavad kalamehed ise, aga ka küllalt palju saaki annab ta. On ju aastad vahelduva õnnega — mõnikord püüab rohkem, teine aasta vähem, aga hoopis tühjade kätega ei jäta meri

oma lapsi küll kunagi. Kõige rohkem muret teeb rannarahvale viimseil aastail võrkude küsimus. Neid on raske saada. Ja kalamees ei tarvita mitte vähe võrke: iga kalaliigi püüdmiseks on oma spetsiaalvõrgud. Seal on vabad lestade püügiks, seal silgu- ja kiluvõrgud, viimased pea poole pisemate silmadega ja vähe lühemad ning kitsamad kui silguvõrgud, mis on suurimad kalamehel — oma 120 silma „sügavad“ ja 40—60 sülda pikad, uuest peast isegi 60—80 sülda pikad, aga kõie külgepanemisel ja ka pärastpoole tõmbub võrk tublisti kokku. Pea silguvõrgu pikkused, ainult palju suuremate silmadega on tursavõrgud; vimma võrgud aga on juba märksa vähemad. Lõhesid saab püüda ka tursavõrkudega. Nõnda olnud enne sõda kõiki võrke igas majapidamises kokku pea paarikümne ümber: oma 5—6 tursavõrku, 4—5 silguvõrku, 4—5 kiluvõrku, paar vada ja veel paar n. n. „mudavõrku“, millest hiljemini juttu teeme. Võrgud olnud kas kanepist või poomvillast, väga harva linast, kõied muidugi kõik kanepist. Enne sõda ostetud neid peaaesjalikult Tallinnast, nüüd katsutakse hankida neid ühiselt Saksamaalt. Ometi tundub igal pool suur võrgupuudus: sageli on alles veel ainult vada ja paar silgu-kiluvõrku. Hädasunnil on katsutud kududa neid ka ise kodus. Vada kõrval kergeim kududa on tursavõrk ehk n. n. „aigavõrgõ“ (= „rannavõrk“), sest et ta silmad suurimad. Vanast olnud lestavõrgudki teiste sarnased, nii jutustab rahvasuus liikuv „passaka“ („muinasjutt“), veel enne seda püütud lesti lihtsalt korvidega. Ent kalad läinud järjest targemaks, pole tulnud enam korvi ega võrkugi. Siis mõeldud välja vada. Kuid meie ajal olevat lestad läinud isegi juba nõnda targaks, et ka vadasse ei tahtvat enam hästi tulla — vaja olevat välja mõtelda jällegi uus püügiriist! Talveks seatakse võrgud varju laudile puukuudikestesse — liivi rannikule ongi nii iseloomustavad need lugematud „b u o d'õ d“ (= „poed“) iga küla sadamas, mõnikord lihtsalt tormiga randa paisatud „koigi“ (= „purjeka“) püsti aetud nina, mõnikord ka vanust „loojadest“ kokku seatud, kõige sagedamini aga otse ehitatud. Sõja aegu on hävinud neid kuudikesi küll palju, teisel kokkuvarisemisel, ent trobikonnad püsib neid ikkagi veel igal külal, olgugi mõned võrkudest nüüd üsna tühjad.

Mitte üksi võrgud pole igale kalaliigile erilised, isegi „loojasid“ peab olema kalamehel õige mitu, suuremaid ja väiksemaid, vastavalt igale kalaliigile. Kõige pisem, umbes meie lootsik, on „t u r s k a l o o j a“, kiilist 5—6 jalga

pikk, ühele-kahele mehele. Sellega püütakse ranna lähedusest turski ja lõhesid, ka vimmu ja siigu. Vähe suurem on „vadalooja“, 7—8 kuni 10 jalga kiil, kahe-kolme mehi lestade püüdmiseks. Siis tuleb „breetl'õst looja“, juba 13—15 jalga kiil, kolmele-neljale mehele. Edasi veel suurem „jadalooja“¹⁾, 17—18 jalga kiil, 5—6 meest. Nüüd tuleb juba „matorlooja“ = mootorpaat, mille kiil harilikult oma 20—25 jalga ja enamgi. Nagu võrgud, nii on sõda hävitanud ka loojad. Kõige enam leidub rannikul veel keskmisi vada- ja kilupaate, suuremaid on õige vähe. Mõnel on küll mootorpaadi kere, ent mootor puudub, nõnda et peab käsitsi sõudma või purjedega sõitma. Enne sõda aga käidud nende suuremate paatidega alatihti kaugel „üleval“, s. t. avamerel kalul, küll lesti, turski, küll silke püüdmas. Mootorpaadile järgnevad suuruse poolest „britška“ ja „koig“ — need kuuluvad juba laevade hulka. „Looja“ valmistab rannarahvas ise. Igas külas on mehi, kes iseäranis kuulsad loojameistrid. Heas seisukorras püsib looja 7—8 aastat, ka kümme, kui ta ikka jälle üle tõrvatakse korralikult, pärast aga on paikamist alati, ja varsti on looja ka päris prakk.

Aga mitte üksi kalu ja hülgeid ei anna liivlastele meri; isegi põllutöö toetub rannikul osalt merele, sest sealt tuleb tähtis väetusaine — meremuda, see rohetav limane kõnts, mis mere põhja koguneb. Soodus lääne-„õva“ (= vool) kannab ta rannale, suviti vähem, aga sügiseti seda rohkem. Siis roogitakse muda rannal ööd ja päevad üksteise võidu, kes aga varem jaole saaks. Hanguga riisutakse muda hunnikusse ja laotakse vankrile. Mõnikord tehakse merde ka tõkked; isegi oma spetsiaalsed mudavõrgud on olemas — umbes tursavõrgu taolised, ainult kaigastega merde kinnitatavad. Vankriga sõidetakse siis vette ja veetakse muda tõkkeist ja võrkudest oma liivalapikestele, et need vähegi viljakamaks muutuksid.

Enne sõda on liivlased olnud ka suured merimehed. Ire merekoolist on välja tulnud küll madrused, küll tüürimehed, kaptenid ja valgunud laiali üle kõigi ilmavete. Pea iga liivlane on purjetanud noorena suuremail laevadel ja kaugemal kodust. Vananedes tulnud tagasi koduranda kalameheks. Teised sõitnud ka siis veel edasi oma väikestel purjekail — „koigidel“ — võidu Saaremaa meestega Läänemere ranna vetes. Sõja järele

1) Merele sõites seotakse võrgud kokku ühte hunnikusse — see ongi siis „jada“.

ei ole aga nüüd enam ei merekooli, ei koigisid. Ainult Piza ja Kuolka tuletornid on alles ja remonteeritud. Ka asuvad paar meest juba jälle ehitama oma koige, et uuendada endist elavat liikumist merel — meri meelitab ju liivlast igavesti enese poole.

See on liivlasele ainus ja kõik — see meri. Nagu kõige vägevam personifitseeritud jumal tundub ta, kelle käes rannarahva kogu 'hea käekäik, kõikide elu ja surm. Täis saladust ja õudust on tema suurus ja kogu muinasjutu-maailm peitub ta mõõtmata sügavustes — pärlilossid ja jumalikud neitsid. Ainult üks inimeselaps on ilmas, kelle õnnelikud silmad palju-palju aastaid tagasi saanud näha meresügavuste imeilma, vetetaadi poja pulmade aegu. See kanneldanud pulmaliste iluks — ja see kanneldaja olnud rannarahva poeg. Ja veel siiamaani väriseb rannarahva hing pühalikust austusest oma jumaluse ees — isegi erikeelt kõneleb rannarahvas, olles oma jumaluse ligi, oma merikeelt, kus iga asja tähendamiseks salasõnad¹⁾. Ja veel siiamaani valdab ja võlub rannarahva tervet hinge oma poole aina — meri ja meri. — — —

(Järgneb.)

O. Loorits.

Keel ja kiri.

Vastuvaidluseks ja õienduseks Veski „Märkustelle“.²⁾

J. V. Veski oma järelmärkustes minu kirjutusele „Keelelised vastuksused“ (Eesti Kirjand. a. 1923, lk. 88—94) järeldab ekslikult minu omina mõningaid mõtteid ja väiteid, mis aga minu omad ei ole, nimelt:

1. „kolmandama“ olla minu meelest „keeleliselt esialgsem, vähem moonutatet vorm“. Seda ma „kolmanda“ kohta väitnud ei ole: lõpp -ma vormis „kolmandama“ ei ole esialgne, vaid on kujunenud vormi „õnnetuma“ analoogial, mis viimane küll on esialgne.

2. Mina tahtvat niisuguste kohanimede genetiivist kuju nominatiivseks muuta kui „Laatre, Häädemeeste, Jõhvi, Kose“ jne., üteldes selle asemel „Laater, Häädemehed, Jõhv, Kosk“ jne. Midagi sarnast ei ole ma uneski mõelnud. Minu nõue käib ainult järgmise 4 nime kohta, mida Saareste tahab genetiivseks määrata, nimelt „Valga, Riia, Kuresaare, Aunuse“, kuna mina soovitan „Valk, Riig, Kuresaar, Aunus“ (lisaksin ka veel „Tallinn“), sest et need nominatiivsed kujud veel paiguti esinevad rahvakeeles. Ent põhimõtteliselt on ju pärisnimedeski

1) Ebausklikud merimehed tarvitavad ju üldse igal pool merel olles salakeelt. Nii ka liivlaste juures, kus näit. hobust tähendatakse sõnaga „pikksaba“, lehma — „sarviline“, lammast — „kepsjalg“, siga — „pikapalgemees“ jne.

2) Autori kirjaviis toimetuse poolt muutmata.

nominatiivne kuju loomulikum, loogilisem ja otstarbekohasem. Päälegi on need linnade nimed, mille nominatiivist vormi on toetamas hulka välja-
maa linnade nimesid, nagu Pariis, London, Room, Berliin jne.

3. Soovitan, et kirjutetaks hh sõnus niisuguseis kui „psüühiline“, „monarhh“ (kui ei taheta „psüükiline“, „monarkk“). Veski järeldab sellest ekslikult (kui see pole poleemiline „kniff“), et mina seega teen tühiseks ühe eesti ortograafia põhireegli ja et minu nõude järele peaks siis ka kirjutama „vaattama, karpp, lõhki“. Jällegi midagi sarnast pole ma mõelnud. Minu mõte oli see: h on samasuguses erandlikus seisukorras kui s: kui pikk (kolmanda välte ss) kirjutetakse (erandina) kahekordselt (ss) pika vokaali ja tähtede l, m, n, r järel (näit. poiss, raass, valss, bilanss, Hanss (mitte Hans!)¹⁾, kurss), siis tuleb nende tähtede järele ka h kirjutada kahekordselt (hh), kui ta on pikk. Kui Veski lubab erandi s kohta, siis peab ta järjekindel olles seda lubama ka h kohta. Seega ei ole mina siin mingit põhireeglit ümber lükand, vaid olen ainult tahtnud ühe täiesti õigustet ja tarvilise erandi jalule säada, mis senni on kahe silma vahele jäänud.

Miks aga on s ja h niisuguses erandseisukorras, küsitakse vahest. Sellepärast, et kuna muude häälikute ja häälikuühendite ühekoradne kirjutamine võib anda ainult kaks võimalust (II või III välde), annavad neid s ja h ühekordselt kirjutetuna pika vokaali ja diftongi (näit. oa, oi jne.) ja l, (m), n, r järel koguni kolm, nimelt: 1) varsa (II välde), 2) varsa (III v., loe varsa), 3) varsa (III v., loe: varssa). Samuti: 1) monarhi (II välde), 2) monarhi (III v., loe: monarhi), 3) monarhihi (III v., loe: monarhihi). Selle kolmikvõimaluse vähendamiseks kaheks ongi see erand s suhtes teht, nimelt ta tuleb kolmanda võimaluse puhul kahekordselt kirjutada. Samuti tuleks teha ka h-ga. Sest kirjutada „psüühiline“, aga lugeda „psüühiline“, on niisama kui kirjutada „poisi“, aga lugeda „poissi“. Et h-d niisugusel korral kahekordselt ei ole hakatud kirjutama, tuleb lihtsast harjutamattusest: et ta muus ühtumeis (nimelt kahe vokaali vahel) pikana ei esine, vähemalt mitte põhja-eesti keeles, siis on tundund võorastavana teda üldse kahekordselt kirjutada. Siiski olen hh näind kirjutavat mõnes vanemas raamatus (uues õigekirjutuses) mõnes võorsõnas.

Veski on „õnnetumad“ (algvõrdes) vastu ja nõuab „õnnetud“, väites, et siin on tähtsam kõlalise ilu nõue kui tähendusliku vahetegevise võimalus. Ta ütleb, et ma siin ise langevat keelelise vastuoksusse nõudes pikemat -tuma lõppu, kuna muidu olen lühemate vormide poolt. Kuid võin ütelda, et samasse vastuoksusse langeb omalt poolt ka Veski, sest et tema siin just kõlalisele ilule annab suurema tähtsuse, kuna muidu tema ja õigekeelsusküsimustes tema seisukohal asuvad keelemehed ilupõhimõtte liig subjektiivsena hülgavad ja pääsjalikult otstarbekohasuse seisukohalt keeleküsimumusi otsustavad.

Kui siin -ma poolt olen, siis on mul seks kaaluvad põhjused ja sümpaatiad. Olen seda küsimust pikemalt käsitelnud brošüüris, kus Saareste raamatut arvustan.²⁾ Siin lisan ainult mõned lisanäited. Nii esineb ühes tõlgejutus „Põgeneja“ (a. 1892; tõlkija nimi puudub): arusaamatumalt (lk. 11), arusaamatumaks (lk. 17), koguni: „kuidas võite nii halastamatumad olla“ (lk. 46). Et see raamat on ilmund a. 1892, seega ammu enne keeleuudendust, seega on niisuguste vormide kui

1) „Hans“ on saksapärase ortograafia.

2) Joh. Aavik: Arvustavad märkused mag. A. Saareste „tegelikude õigekeelsuse määruste“ puhul, lk. 18 ja 19).

„halastamatumad, surematumad, tänamatumad“ jne. spontaanne ja niiteldada instinktipärane või ebateadlik olemasolu ja tekkimine tõendat.

Vaieldakse vastu komparatiivile „õnnetumamad“ ja vahest peetakse seda koguni üsna kunstlikuks. Aga ometi olen sellegi rahvapärasusest leidnud tõenduse Mändmetsa jutus „Vana käsikiri“. Sälal esineb lause: „aga need olivad veel armetumamad“. Ega kõlaga see siin nii halvasti. Muidugi pikemais sõnus tuleb seda vältida (vaata mainit brošüür).

Lõpuks tähendetagu veel, et kõnealuses minu kirjutuses olid uuenduslikud vormid (-tet, -tetakse, -nd, -lle) „harilikeks“ vormeks toimetuse poolt ümber teht.

Joh. Aavik.

*

Mõned märkmed eelseisva puhul.

Üks kirjakeele põhinõue on püüda teatavat keeleliste nähtuste ala võimalikult üldreeglikuks koondada, aga mitte mõnd salgakest ilma tungiva tarbeta erirühmadeks killustada. Nii näiteks ei oleks asi korras, kui meil — ütleme — „taimkate“ ja „lumevaip“ (pro „lumivaip“) kõrvuti esineksid või kui keegi „hea“ ja „hää“ või „ilusasti“ ja „ilusaste“ läbiseegi tarvita. Samuti on lugu meie kodumaa ja lähema aabrusse eestikeelsete kohanimedega: me peaksime kas igal juhul kindlaks jääma nende nominatiivsele algkujule või jälle igal puhul tarvitama genitiivset, ei mingil tingimisel aga mõlemate kujude seitist esinemist lubama. Aina nominatiivseiks ei saa me eeltäh. nimesid mitte muuta, sest et nende suur enamik keeles kindlasti genitiivsel kujul maad on võtnud, kuna genitiivsesse vormi neid nimesid erandita kõiki saaks ühendada, ilma et neist meile midagi võõrastavat vastu heliseks. Seega: kui „Laatre, Häädemeeste, Jõhvi, Kose“ jne., siis ju samuti eestipäraselt ometigi ka „Valga, Kuresaare, Riia, Peterburi, Viiburi, Helsingi, Pihkva, Liibavi“ jne.; ja mitte ka Tallinn, mis meie pealinna nimele mitmed hoopis uued, senini ei ilmiski esinenud käändevormid looks, nagu: (ta sõitis) Tallinna, (seda) Tallinna (n mõlemal korral tugevas vältes), (ei ole meil rohkem) Tallinnu (kui üks ainus), (nende) Tallinnade (pro Tallinnate) jne. Meist kaugemal olevate kohtade nimed jääksid kui iseala muidugi internatsionaalses kujus meilegi tarvitavaks.

Häälik h ei tarvitse meil foneetiliselt mitte niisuguses erandilises seisukorras olla kui s. Kuna täht s meie praeguses keeles ka h e konsonandi — z (vene z) ja s — ühise tähtmärgi ülesandeid täidab, ei saa seda sarnasel laadil h-st ütelda, millega meil kirjas märgitakse üksnes h-heli kolme veldet, h, hh ja hh; näit.: sihi, tšehhi (h II vältes) ja tšehhi (h III v.). Niipea kui meil kirjas s kõrval ka z (vastavalt kummalegi häälikule) üldtarvitusele võetakse, kaoks meie õigekirjutusest ühtlasi s praegune erandiline seisukord. Selle poole peaksimegi ortograafia lihtsama reeglistamise otstarbel püüdma, mitte aga erandrühma siin tarbeta kasvatama. Hääleastele vastavalt hääldame ju mitmeidki kirjas ühekordselt esinevaid helita konsonante (klusiile p, t, k) muu seas pika vokaali järel pikalt, kolmandas vältes (näit. vaatama, kaupa, saaki), ja seda tuleks meil teistegi tugevate helita konsonantidega (frikatiividega f, h, s) teha, s suhtes aga alles siis, kui meil, nagu tähendatud, z-täht kirja üldiselt on vastu võetud. Nii siis: (seda) filosoofi, stüühiline — ja nüüdse „raassi“ asemel (seda) „raasi“, nagu me siis ka „marsima“ võiksime kirjutada, aga „ta marzib“. Kõsitarv on aga, kas on küllalt eestiline hääldada sõna „psüühiline“ tugevas astmes; me peaksime siin vististi hakkama võõrapärasusest vabastatud eestilaadilist teed sammuma:

psüüh (h III v.), gen. psüühi (h. I v.), nagu näit. liik — liigi, ja siis oleks genitiivist arendatav line-lõpuga omadussõna: „psüühiline“ (h I v.), nagu me analoogiliselt juba tarvitamegi: „mikroskoobiline, tüübiline, hüpotegiline“ jne., mida tuleks eelistatavaks pidada vormidest „mikroskoopiline, tüüpiline“ jne. — Mõõda minnes olgu tähendatud, et ikkagi võimatu on aru saada, kuid see mitte meie ortograafia praeguse põhireegli tühistamine ei peaks olema, kui eespoolgi jälle „monarkk“ (2 k-d!) kirjutatakse.

J. Aavik tsiteerib „Põgenejast“ lause „Kuidas võite nii halasatamatud olla“ otstarbega, et näidata, kui ammu, juba enne viimas-aegset keeleuuendust, algvõrde-vormi lõpp -tuma instinktipäraselt tarvitusel on olnud. Sellest tõsitusest järgneb aga ühtlasi, et -tuma esinemine mitte keeleuuenduse teene ei ole, vaid vana rahvakeele vorm, mis enne „Põgeneja“ ilmumist kahtlemata veelgi rohkem leitaval, kuid mida tihenduv rahvakeel hiljemini enam endisel määral ei taha tarvitada, sest et ta ei tundu keeletarvitajale täies ulatuses läbiviidav — ta vastuvõetamatu tumama-lõpulise superlatiivi pärast! Kui J. Mändmets eespoolses maines vormi „armetumamad“ on kirja pannud, siis ainult järjekindluse tarbe sunnil — kunstlikuks väljapääsuks, ilma et rahva kõnekeel säherdust sõnakuju vist küll kunagi oleks avaldanud. Tumama-lõpu kunstlikkust ja tarvitamiskohmakust märkab kahtlemata ka J. Aavik, sest muidu ei hakkaks ta kõrvalepõikumise eesmärgiga siia ringavaid, perifrastilisi hädavorme soovitama, et kõige kiuste ometi enda tahte läbiviimisele truuks jääda.

J. Aaviku eespool-avaldatud lõpplausest ei taha muud välja paista kui edvistus või — lähemalt öeldud — kartus, et teda võidaks hakata „vanameelsete“ sohki arvama, nagu seda mõnedest tema varemaistki lauseist iseloomustavalt silma on puutunud. Säärane kartus võib üksikule inimesele vahest küll väga mõõduandev tunduda, aga meie kirjakeele üldhuvides oleks kõige pealt tarvis silmas pidada, et eesti kirjaviisis lõplik lagu maad ei võtaks ega keele edasiehitamist, mis pealegi nüüd nii ainulikku teostamist nõuab, pikemaks ajaks ei halvaks. Sellepärast tuleks püüda eeskätt sellest kirjaviisist kinni pidada, mis juba fikseerituna ning reeglstatuna keeles olemas ja ühtlasi otstarbekas ning küllalt iluprintsiipidelegi vastav, ja esijoones keele leksikaalset kui ka kirjutatava sisulist külge kasvatada; küllap kõiksugused vähem tähtsad keele ehitusfinnessid, olgu need morfoloogilist või ortograafilist laadi, kõige muu kaasas juba peale praegusest muhenemis-seisukorrast seltimist viimistelduvad. — Kui me J. Aaviku kombel kirjaviisi ja sõnalõppe hakkaksime proovimisi seadma ning moodustama, — ja ega siin võimalusviisidest just puudust ei tule, — siis saaksime küll niipalju kirjaviise, kui palju meil on keeleliselt teadlikumaid suletarvitajaid, ja mis peaksime siis säherduse ortograafiate leegioniga peale hakkama!

Joh. V. Veski.

Killud ja dokumendid.

Teo-orjuse aegsed tööd ja maksud.

Jüri Kuisk (1819.—1877. a.) kirjutab oma mälestustes, mis ta 1860. aastast peale üles märkinud, Kuusalu kihelkonna Kiiu valla kohta, mille piirides ta elas, oma nägemise põhjal järgmist:

1) „Teo mees käis igast perest väljas. Tegi jüripäevast mihkli-päevani, suvel, 6 päeva nädalas, päev päeva kõrval mõisa põllul härga-

dega tööd, ja kui künnitööd korras olid, nii et härgi mõisas kündmiseks tarvis ei olnud, siis ka hobusega. Aga miiklipäevast jüripäevani, talvel, tegi teomees mõisale hobusega 4 päeva nädalas: raius 4 kuue jala sülda puid (vahel Lohja järve tagant metsast) ja vedas mõisa. Käis vahel mõisa killaga teopäeviti linnas või mis hobusetööd aga mõisas oli. — Killavooridega käidi ka kaugetes kohtades: viidi viina Narvani, üle merejää Soome või Rootsi.

2) Vaim igast perest. See ei olnud mitte mõni teisest ilmast saadav hing, vaid nõnda nimetati poissi või tütarlast, kes nõndasamuti mõisas orjas. Vaim tegi jüripäevast jaanipäevani 3 päeva nädalas, jaanipäevast miiklipäevani 6 päeva nädalas, miiklipäevast mardipäevani 3 päeva nädalas. Aga peale selle tegi vaim, ikka suvel, põllutööde juurde 32 hobusepäeva ja talvel killavooris linna niipalju päevi kui mõisa tarvitas.

3) Peremehe päevad. Selle nime all pidi peremees ise, kui teist ei olnud, mõisas kõik vanad hooned, katused või muud parandama, niipalju kui tarvis oli; nendel töödel polnud mingit määra. — Peremees tegi mõisa veel järgmised päevad:

4) Vilja külvi päevad. Külvati niikaua, kui mõisas mingit seemet külvata oli. Ka nendel päevadel polnud kindlat määra. Igal õhtul antud naps viina, kui pahandust ei olnud.

5) Linnase hõõrumise päevad, 6 päeva aastas.

6) Jää raiumise päevad. 1 päev raiuti, kust saada oli, teine päev veeti ära ja pandi keldri paigale.

7) Lõikuse kivivahed. Iga peremees pidi mõisa põllult lõikama, olgu vili mis oli, 5 kivivahet (20 vaka maa). Aga vahel on ka aru peetud: rukist lõigatud 2, otra 2 ja kaera 1 kivivahe.

8) Korranädalad. Peremehe kodune tüdruk pidi, kui valla-ja külakord ringi sai, mõisa loomi talitamas käima, piimapütid küürima ja kõik tööd tegema, mis aga loomatalituses ette tulevad. Peremees pidi korralise pühapäeva õhtul nädalamoonaga mõisa viima ja teise pühapäeva õhtul hobusega jälle ära tooma. Mõisas peeti palju lehma; korralisi oli karjasel 3 tükki abiks. Suvel käis üks korraline karjasega veisekarjas, üks lambakarjas, üks küüris.

9) Viinaköögi nädalad. Neid tehti I talvel 6, II talvel 6, ka 7 nädalat. See oli kõige kibedam orjus. Viinakööki ei peetud korras; pumpa ei olnud; kõik veed tõsteti villkappadega üles; kartulid pesti, võeti üles ja rulliti — kõik inimese rammuga. Vilja pandi enne rohkem kui kartuleid. Viinaköök oli külm ja märg. — Enamasti ikka pidi peremees ise viina tegemas käima, — niipalju ei olnud ju igale poole inimest saada. See raske orjus tarvitas rammu; sinna kõik mehed ei kõlvanud. Kui mees sealt koju tuli, pidi ta selle järel vahel kaua põdema.

10) Jahipäevad. Kui mõisahärral jahilust peale tuli, pidi igast perest üks vaim väljas olema. Jahid, mida enamasti sügisel peeti, tarvitasid palju valla päevi.

11) Perenaiste päevi tarvitati mõisa linade harimise juurde, 9 päeva aastas; aga kui nendega linu valmis ei saanud, siis taheti rohkem päevi.

12) Lambaniidu-päevi oli aastas 2 ja enam.

13) Töömargad. Perenaine pidi ühe leisika villu või takku, mis mõisast anti, ära ketrama, kangaks kuduma ja siis mõisa viima. Töö pidi hea olema.

14) Rehepeksmine. Peale eespool-nimetatud tegude pidid teomehed õssi mõisa rehed peksma, kui see aeg kätte jõudis ja päeva-töö tehtud oli, ja selle tööga pidi ruttama, et hommikul jälle õigel ajal härgadega põllule said. Peremees pidi töövärgid korrale seadma.

Aga see rehepeksmine oli rohkem peremehe enese teha. Sest iga kord ei olnud teomehel võimalik seda teha: mõnigi kord juhtus takistus; näit. pidid üks või kaks teomeest õõsiti kõige härgadega metsas olema. Sel ajal olid valla heinamaad palju mõisa ümber, kus härgi söödeti; siis seisis mõisa rohumaa valla härgadest ja hobustest tallamata. Aga sealt niita sai.

Maksud, mis peale orjusetöö mõisa maksti ja mida kohtumaksudeks hüüti, olid järgmised:

1) Jaamamaks: 15 leisikat heinu ja 5½ l. kaeru; viidi sinna, kuhu mõisa käskis (vahel viidi Pungerjasse).

2) Mõisa kümnisevili: 4 vakka omal põllul kasvatatud rukkeid ja 4 vakka otri.

3) Omistlõngadest kott, millesse 5 vakka vilja mahub, ja kui paela suus ei olnud, visati kott kätte tagasi: too teine! Kui hakkasid paluma, et teine kord tood paelad, siis said 5 või 6 vitsahoopi.

4) Töömargad, adralõngad. Omal põllul kasvatatud linadest pidid 2 naela peenikest lõnga ketrama ja mõisa viima.

5) Loomi viidi maksuks: 1 lammas, 1 hani, 2 kana ja 10 muna.

Nendest maksudest sai igal sügisel õige ilus koorem mõisa viia.

6) Peale kõigi maksude oli veel õueraha 50 kop. maksta. Talitaja käis seda kodunt saamas. Iga aasta seda ei makstud.

Mõisa poolt muud palka ei saadud, kui igaks jõuluks anti 1 toop lõikuseviina, vahel ka rohkem.“

Jüri Kuisk.

Toimetusele saadetud kirjandus.

Tabelid protsentide väljaarvamiseks. Tabelle für die Ausrechnung von Zinsen. Таблицы для вычисления процентов. Kokku seadnud A. Veikmann. Kirjastus Aktsia-Selts „Varrak“ Tallinnas 1921. 85 lhk.

Prof. Dr. Wilh. Jerusalem: Psüholoogia õperaamat. Kuuendast väljaandest tõlkinud Alfred Koort. Redigeerinud cand. filos. A. Kuks. Kirjastus A.-S. „Varrak“ Tallinnas. 208 lhk.

M. Univer: Kasvatusteadus II Vaimline kasvatus. Kirjastus A.-S. „Varrak“ Tallinnas 1921. Lhk. 89—269.

P. Treiberg: Kõige uuem aeg. 1789—1914. I (lhk. 1—108). Kirjastus-aktsiaselts „Varrak“, Tallinnas 1921.

P. Gläser ja E. Pezold: Saksa keele õpetus. Eesti koolidele ümber töötanud H. Pezold. Kirjastus A.-S. „Varrak“, Tallinnas 1921. 68 lhk.

H. Pezold: Inglise keele lugemisraamat. 3-as ja 4-jas õppeaasta. Kirjastus A.-S. „Varrak“, Tallinnas 1921. 144 lhk.

Никандр Пекарский: Русская грамматика по новой орфографии с большим количеством письменных упражнений. Первая ступень (этимология и синтаксис). Издание Акционерного Общества „Варрак“ Ревель 1921. 64 стр. Цена 50 марок.

Vastutav toimetaja: J. V. Veski. Väljaandja: Eesti Kirjanduse Selts.

„Postimehe“ trükk, Tartus.

Eesti Kirjanduse Seltsi asjaajamise büroo

asub Tartus, Gildi tän. nr. 8,
teisel korral, Eesti Rahva Muuseumi juures.
Telefon 601.

Avatud äripäeviti kella 9—3.

Seltsi büroost on saada kõiki Seltsi kirjastusel
ilmunud raamatuid, mida veel müügil olemas.
(Müügil olevate raamatute ja kuukirja varemate
aastakäikude nimekiri on avaldatud viimasel
kaane küljel.)

Seltsiliikmed, koolid ja raamatukogud saavad
hinnaalandust. Tellimiste korral, mis ulatuvad
üle 100 marga, võtab kirjastuseladu postikulud
oma kanda. E. K. S. raamatuid võib saada ka
kõigist paremaist raamatukauplusist.

**Seltsi kuukirja „Eesti Kirjanduse“ 1923. aasta
tellimishind on 300 marka.**

Seltsi liikmemaksu suurus: 1918. ja 1919. aastal à 5 mk., 1920. aastal — 25 mk., 1921. ja 1922. aastal à 50 mk. Eluaegne (ühikordne) liikmemaks 1000 mk.

Seltsile ehk tema toimkondadele saadetavate kirjade ja muude postisaadetiste aadress: Eesti Kirjanduse Selts, Tartus (postkast nr. 25).

Eesti Kirjanduse Selts.

Koguge Seltsile uusi liikmeid!

Koguge Seltsi kuukirjale tellijaid!

Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastusel

ilmunud raamatuist on järgmised saadaval:

Joh. Aavik: **Puudused uuemas Eesti luules.** Hind 75 mk.
Fr. R. Kreutzwald: **Paar sammukest rändamise teed.**
III trükk. Hind 35 marka.

Fr. R. Kreutzwald: **Reinuvader Rebane.** Hind 85 mk.
Suve Jaan: **Luige Laos.** Hind 40 mk.

Friedrich Robert Fählmann. Kirjatööde kogu I. Hind 50 mk.

Jakob Pärn: **Oma tuba, oma luba.** Hind 50 mk.

Elisabet Aspe: **Ennosaare Ain.** Hind 100 mk.

Elisabet Aspe: **Kasuõde.** Hind 60 mk.

J. V. Jannsen: **Kolm juttu:** Maatargad, Uus variser,
Voldemar ja Jüri. Hind 50 marka.

Lydia Koidula: **Ojamõlder ja tema minija.** H. 40 mk.

Joh. Kunder: **Kroonu onu.** Nali kahes vaatuses.
III trükk. Hind 40 marka.

Eino Leino: **Helkalaulud.** Tõlkinud Aug. Anni.
Hind 60 marka.

Molière: **Ihnus.** Tõlk. R. Kask. Hind 120 mk.

Fr. Schiller: **Röövlid.** Näitemäng viies vaatuses. Tõlk.
J. Kärner. Hind 120 mk.

G. Flaubert: **Kolm lugu.** Tõlkinud A. Saareste.
Hind 75 marka.

J. Jõgever: **Eesti keele häälikute ajalugu.** Hind 35 mk.

Balthasar Russov: **Liivimaa kroonika.** Tõlkinud K.
Leetberg. I anne: hind 60 mk., II anne: hind 110 mk.

Rud. Wallner: **Arstirohtude ladina-eestikeelne sõnastik.**
Hind 35 mk.

Matemaatika sõnastik. Kolmas täiendatud ja laiendatud
trükk. Hind 50 mk.

Palamuse kihelkond. Maadeteadusline, majandusline ja
ajalooline kirjeldus. Hind 25 mk.

Kristian Jaak Peterson. Laulud, päevaraamat ja kirjad.
Hind 150 mk.

K. Ramul: **Ihu ja hing.** Psühholoogilised loengud.
Hind 50 mk.

„Eesti Kirjanduse“ senistest aastakäikudest on veel
tagavaral: XIII (1918/19), XIV (1920), XV (1921) ja
XVI (1922). Hind à 200 marka aastakäik.

P e a l a d u: Eesti Kirjanduse Seltsi
büroos, Tartus, Gildi tän. 8. Tel. 601.